

УКРАЇНА

Україна, населення якої становить 45,4 мільйонів чоловік, є багатопартійною демократичною республікою з президентсько-парламентською формою правління. Виконавча влада поділена між обраним за результатами прямого всенародного голосування президентом, прем'єр-міністром, який очолює Кабінет Міністрів, та однопалатним парламентом (Верховною Радою). За оцінками міжнародних та вітчизняних спостерігачів, два тури виборів, які відбулись у січні і лютому, здебільшого відповідали стандартам відкритості і справедливості. Інаугурація переможця, колишнього Прем'єр-міністра Віктора Януковича, відбулась 25 лютого. 1 жовтня Конституційний Суд відновив у дії Конституцію 1996 року. Завдяки цьому рішенню були значно зміцнені повноваження Президента, включно з правом одноособово звільняти Прем'єр-міністра та інших міністрів уряду. У своєму рішенні суд зазначив, що поправки до Конституції 1996 року, ухвалені у 2004 як частина компромісу для припинення масових протестів Помаранчевої революції, були неконституційними, оскільки були прийняті неналежним чином. Силкові структури загалом перебували під контролем цивільних органів.

Спостерігалися випадки порушень прав людини та основних свобод, пов'язаних з: серйозними зловживаннями з боку працівників органів внутрішніх справ, смертю під час перебування під вартою, побиттям і катуванням затриманих та ув'язнених; жорсткими умовами тримання у в'язницях і слідчих ізоляторах; безпідставним і тривалим досудовим триманням під вартою; неефективною та корумпованою судовою системою. За цей рік надходили повідомлення про збільшення тиску з боку влади на незалежні ЗМІ, обмеження свободи зібрань, а також переслідування опозиційних політиків, яке виглядало політично вмотивованим. Корупція у владі та суспільстві була поширеним явищем. Також надходили повідомлення про залякування і перешкоджання діяльності організацій громадянського суспільства з боку державної служби безпеки. Мали місце випадки насильства і дискримінації проти жінок і дітей, а також фіксувалися повідомлення про ненасильницькі прояви антисемітизму. Торгівля людьми продовжила становити серйозну проблему. Повідомлялось про соціальну дискримінацію і насильство проти ромів, кримських татар і осіб неслов'янської зовнішності. Також надходили повідомлення про утиски спільноти сексуальних меншин з боку міліції. Робітники стикалися з обмеженнями права на створення профспілок і вступ до них, а також на можливість ведення колективних переговорів.

ПОВАГА ДО ПРАВ ЛЮДИНИ

Розділ 1. Повага до гідності людини, в тому числі свободи від:

а. *Свавільного чи протизаконного позбавлення життя*

Не було зафіксовано повідомлень про здійснення політично вмотивованих убивств владою або її представниками; проте дві особи загинули під час перебування під вартою

в результаті, згідно деяких повідомлень, жорстокого поводження з ними.

18 травня студент коледжу Ігор Індило помер у Шевченківському районному відділі міліції у Києві. Представники міліції стверджували, що Індило впав на підлогу та отримав смертельну травму голови, оскільки перебував у стані алкогольного сп'яніння. Родичі Індила стверджували, що його били співробітники міліції. У жовтні прокуратура пред'явила міліціонерам Сергію Приходьку і Сергію Коваленку звинувачення у службовій недбалості і перевищенні службових повноважень у зв'язку з тим, що вони не перевірили законність затримання Індила та не забезпечили належного нагляду під час перебування під вартою. За словами матері та адвоката Індила, у звинуваченнях проти працівників міліції не згадується, внаслідок чого Ігор отримав ушкодження, які, як вони твердять, призвели до його загибелі. Станом на кінець року розгляд справи тривав.

10 вересня засоби інформації повідомили, що в одному із районних відділів міліції у Львові помер затриманий Михайло Стадник. Родичі Стадника розповіли про наявність слідів побиття на його тілі, які, на їхнє переконання, є промовистим доказом того, що у міліції його кували. Представники міліції відкинули ці звинувачення, заявляючи, що Стадник перебував у стані алкогольного сп'яніння і поранився сам ще до свого затримання. Прокуратура Львівської області наказала провести додаткову судово-медичну експертизу тіла, щоб встановити причину смерті. Станом на кінець року слідство завершено не було.

23 грудня у Дніпровському районному суді міста Києва розпочалися судові слухання у справі Віктора Лозінського, колишнього народного депутата, якого звинувачують у зв'язку із загибеллю у червні 2009 Валерія Олійника з Кіровоградської області. За повідомленнями міліції, тоді Лозінський з двома місцевими чиновниками загнали Олійника у ліс, де його жорстоко побили, зламали йому ногу і вистрелили у нього декілька разів. Обидва посадовці були заарештовані та звільнені з посад.

Не відбулося значних зрушень у розслідуванні справи про отруєння діоксином у 2004 році тодішнього кандидата в президенти від опозиції Віктора Ющенка. В інтерв'ю газеті "Сьогодні" 10 грудня Генеральний прокурор Віктор Пшонка заявив, що прокуратура подала запит на отримання нових зразків крові Ющенка, оскільки попередні зразки зберігались неналежним чином до проведення експертизи, і не можуть бути використані як достовірний доказ. Пшонка також додав, що не виключає можливості того, що отруєння могло і не бути. 13 квітня парламент припинив повноваження комісії, яка розслідувала отруєння, оскільки вона не надала звітів у визначені терміни. Прес-секретар Ющенка назвала цей крок "природним" і додала, що слідча комісія, яку очолював депутат від Партії регіонів Володимир Сівкович, розповсюджувала неправдиву інформацію про отруєння. 15 квітня тодішній Генеральний прокурор Олександр Медведько заявив газеті "Комерсант-Україна", що не встановивши особу тих, хто отруїв Ющенка, неможливо буде встановити, було це отруєння умисним чи ні.

13 вересня Генеральна прокуратура України (ГПУ) оголосила про свій висновок, що вбивство журналіста Георгія Гонгадзе у 2000 році було замовлене Юрієм Кравченком, тодішнім міністром внутрішніх справ, який загинув за підозрілих обставин в 2005 році

внаслідок двох пострілів в голову. Смерть Кравченка було визнано самогубством. У липні 2009-го у зв'язку із вбивством Гонгадзе було затримано Олексія Пукача, колишнього високопоставленого співробітника правоохоронних органів. Прокуратура стверджувала, що Пукач керував групою міліціонерів, які викрали і вбили Гонгадзе. Наприкінці року прокуратура заявила, що досудове слідство у справі Пукача завершено, а його результати передаються до суду. Адвокат вдови вбитого журналіста Мирослави Гонгадзе Валентина Теличенко заявила, що ГПУ не дозволила їй ознайомитись із матеріалами справи Пукача до їх передачі до суду. ГПУ заперечила ці закиди, зазначивши, що Теличенко проігнорувала запрошення ознайомитись із матеріалами. Станом на кінець року судовий процес проти Пукача не розпочинався.

У 2008 трьох міліціонерів було засуджено на довгий термін за вбивство Гонгадзе. Однак, члени його родини і журналісти, які розслідували це вбивство, продовжують наполягати, що Кравченко і Пукач діяли за наказом високопоставлених посадовців в адміністрації колишнього Президента Кучми, які хотіли змусити відвертого журналіста замовкнути.

b. Зникнення

Повідомлень про політично вмотивовані зникнення людей не надходило.

c. Катування та інші форми жорстокого, нелюдського або принизливого поводження чи покарання

Конституція і закон забороняють подібні практики; однак, мали місце повідомлення про те, що міліція продовжує вдаватися до жорстокого поводження і катування затриманих.

Наприклад, Українська Гельсінська Спілка з прав людини (УГСПЛ), неприбуткове об'єднання правозахисних організацій, повідомила, що протягом року вона отримала 172 скарги на катування і жорстоке поводження. З них 90 скарг стосувались катувань та жорстокого поводження, вчинених міліціонерами.

16 серпня Яків Строган був заарештований харківською міліцією після суперечки із сусідом. Його тримали під вартою чотири дні, протягом яких, за його словами, його катували. Він подав скаргу щодо свого затримання до прокуратури, провів прес-конференцію та взяв участь у слуханнях щодо його звинувачень. 9 грудня Строгана було викликано на допит до прокуратури та повторно заарештовано. За даними Харківської правозахисної групи, наступного дня Строгана було доправлено до суду з ознаками побиття. Суддя постановив залишити Строгана під вартою, де він і перебуває. Правозахисні групи та дружина Строгана закликали негайно випустити його на волю та провести розслідування щодо поводження з ним під час затримання.

16 грудня громадська організація «Human Rights Watch» (HRW) оприлюднила доповідь, в якій зазначила, що шукачі притулку та мігранти в країні «наражаються на ризик жорстокого поводження та безпідставного затримання». Хоча катування «не були системним явищем», свідчення біженців, мігрантів та шукачів притулку вказували на те, що час від часу вони мали місце. Хоча умови в деяких пунктах тимчасового тримання

мігрантів покращилися, затримані заявляли про випадки нелюдського поводження або такого поводження, що принижує людську гідність, включно з побиттям, стусанами та позбавленням їжі. «Всі ці випадки жорстокого поводження мали місце в обстановці безкарності, коли потерпілі боялися про це заявити і порушники не притягувалися до відповідальності», говориться у звіті.

Часто співробітники міліції не мали відповідної професійної підготовки або оснащення для збору доказів у процесі розслідування, і в розкритті справ покладалися тільки на зізнання підозрюваних. У законодавстві немає однозначної заборони використання в суді як доказів зізнань чи інших заяв, зроблених під примусом. Спроби покласти край цій практиці додатково ускладнювалися неефективною системою розслідування заяв про жорстоке поводження та відсутністю у затриманих доступу до адвокатів і лікарів.

У доповіді за лютий 2009 року Робоча група ООН з питань свавільних затримань висловлює значне занепокоєння за результатами моніторингового відвідання у 2008 році 21-ми місця позбавлення волі та тимчасового тримання у 8 містах. Серед них були «численні, послідовні й часто варті довіри заяви від різних джерел... про зізнання, отримані від затриманих працівниками міліції за допомогою катувань». Ще одним тривожним фактом, виявленим Робочою групою ООН, був низький показник виправдувальних вироків у тих випадках, коли Генеральній прокуратурі подаються обґрунтовані звинувачення в тому, що інкримінуючі докази були здобуті з порушенням процесуальних методів. Наприклад, зі 100 000 таких скарг Генеральна прокуратура визнала порушеннями лише 30. За висновком Робочої групи «повсюдно панує безкарність винуватців у жорстокому поводженні з затриманими».

Протягом року Європейський суд з прав людини (ЄСПЛ) визнав порушення Статті 3 (нелюдське або принизливе поводження) Європейської Конвенції прав людини в 11-ти справах проти України. Для порівняння, у 2009 році було визнано порушення в дев'яти справах і в 2008 році було визнано порушення у 4-х.

Протягом року засоби масової інформації повідомляли про декілька випадків жорстокого поводження з боку міліції. Наприклад, 1 квітня інформаційне агентство УНІАН повідомило, що Прокуратура Одеської області та Служба безпеки України (СБУ) затримали п'ятьох міліціонерів Роздільнянського районного відділу внутрішніх справ після розслідування скарги про катування двох місцевих жителів, затриманих за підозрою у крадіжці. Згідно з повідомленням, прокуратура встановила, що жертв було побито та через їхні тіла пропускали електричний струм. За підозрою у застосуванні тортур прокуратура порушила кримінальну справу.

21 грудня агентство УНІАН повідомило про те, що Прокуратура Львівської області завершила розслідування та передала до суду кримінальну справу проти двох міліціонерів Самбірського райвідділу міліції, які побили трьох затриманих, намагаючись витягнути з них зізнання.

Протягом року до відповідальності притягувалися працівники правоохоронних органів, за заявами у знущанні над затриманими.

За даними Генеральної прокуратури протягом перших дев'яти місяців року судами було порушено 39 кримінальних справ за фактом застосування працівниками міліції катувань, нелюдського або такого, що принижує гідність особи, поводження. 28 справ, до яких причетні 68 співробітників правоохоронних органів, було передано до суду.

За даними Міністерства внутрішніх справ, протягом перших дев'яти місяців року проти міліціонерів було порушено 520 кримінальних справ. З них 418 за скоєння посадових злочинів, з яких 91 - за зловживання владою, 98 – за перевищення влади, 101 – за підроблення, 16 – за службу недбалість, і 112 – за одержання хабара. За даними ГПУ, протягом перших дев'яти місяців року 26 співробітників правоохоронних органів було засуджено за тортури або нелюдське поводження.

За словами Семена Глузмана, представника Асоціації психіатрів України (АПУ), пацієнти у психіатричних лікарнях продовжували наражатися на небезпеку жорстокого поводження, в багатьох психіатричних лікарнях продовжували застосовувати застарілі методи лікування та препарати. За даними АПУ, недофінансування, відсутність громадського контролю над роботою психіатричних лікарень, відсутність доступу пацієнтів до адвокатів, а також слабкий контроль над дотриманням прав хворих позбавляють пацієнтів з обмеженими можливостями права на належну медичну допомогу.

У квітні Андрій Федосов повідомив, що розслідування, проведене його групою "ЮЗЕР" (українська організація споживачів психіатричних послуг), викрило неналежні умови перебування та жорстоке поводження з пацієнтами у психіатричних лікарнях Криму. Після оприлюднення цих результатів Федосов почав отримувати телефонні дзвінки з погрозами, а згодом його побили. За даними правозахисних груп, міліція не розслідувала факти погроз та нападу на Федосова.

У грудні "Міжнародна амністія" звернула увагу громадськості на члена профспілки Андрія Бондаренка, якому призначили психіатричну експертизу попри відсутність у нього історії психічних захворювань. За твердженнями правозахисних груп, причини цього були пов'язані з профспілковою та правозахисною діяльністю Бондаренка. Слідчі закрили справу проти Бондаренка, не висунувши звинувачень, але постановою суду про проведення експертизи залишалася в дії станом на кінець року.

Мали місце повідомлення про випадки дідівщини в Збройних Силах по відношенню до військовослужбовців строкової служби. 28 січня військовий суд міста Севастополь засудив до умовного терміну ув'язнення двох солдатів за побиття військовослужбовця строкової служби в грудні 2009 року. За даними Державної судової адміністрації України, протягом перших шести місяців року було винесено 76 обвинувальних вироків у зв'язку з порушенням статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями. ГПУ підтвердила, що за перші дев'ять місяців року за нестатутні відносини засуджено 151 військовослужбовця, і 115 справ за фактом нестатутних відносин між військовослужбовцями стосовно 127 осіб передано до суду.

Умови тримання в тюрмах та місцях попереднього ув'язнення

Умови тримання в тюрмах та слідчих ізоляторах залишалися поганими і загалом не відповідали міжнародним стандартам. Перенаповненість, жорстоке поводження, погані санітарні умови, брак світла, їжі, води і медичної допомоги залишалися постійними проблемами. Влада дозволила незалежним спостерігачам від правозахисних груп здійснювати моніторингові візити, які й відбувалися протягом року.

Увесь рік правозахисні групи продовжували закликати до повного цивільного контролю над Державним Департаментом виконання покарань шляхом його підпорядкування Міністерству юстиції. На думку УГСПЛ, відсутність суворого і неупередженого громадського контролю над установами ДВП призводила до жорстокого поводження з ув'язненими та збереження поганих умов їх тримання.

21 січня парламентом були внесені поправки до Кримінально-виконавчого кодексу, якими забороняється расова, етнічна, релігійна та інші види дискримінації проти осіб, що утримуються в пенітенціарних закладах. Було доповнено список осіб, яким дозволяється відвідування пенітенціарних закладів без спеціального дозволу, включаючи Міністра юстиції, членів Комітету Ради Європи із запобігання катуванням (КЗТ), а також членів громадських спостережних комісій за дотриманням прав засуджених. Ці зміни також пом'якшили обмеження для довічно ув'язнених осіб та для осіб, що перебувають у виправних закладах. Згідно з цими змінами, які мають набути чинності в 2012 році, мінімальна норма площі на кожного засудженого у пенітенціарних закладах має збільшитись з 3 кв.м. до 4 кв.м.

Станом на 1 жовтня, за останніми наявними статистичними даними Державного Департаменту виконання покарань, в підпорядкованих йому закладах перебувало 152 315 осіб; з них 39 137 у слідчих ізоляторах. Протягом перших дев'яти місяців року 584 особи померли в установах Департаменту, з них 33 випадки самогубства, і один вбивства.

За даними Міністерства внутрішніх справ за перші дев'ять місяців року близько 198 400 осіб утримувалися в ізоляторах тимчасового тримання. Міністерство підтвердило смерть 14-ти осіб у цих закладах: у 10-х випадках через самогубство, а четверо померли внаслідок хвороби.

20 травня Омбудсмен ВР, уповноважена з прав людини Ніна Карпачова висловила занепокоєння з приводу зростання числа затриманих, які утримуються в слідчих ізоляторах в підпорядкуванні ДДВП в Києві, Сімферополі, Донецьку, Харкові та Одесі. Наприклад, в Лук'янівському СІЗО в Києві, розрахованому на 2 850 осіб, утримувалися 3 900 осіб. В результаті, 2 100 утримуваних в СІЗО були змушені чергуватися зі своїми співкамерниками за право займати спальне місце. Карпачова наголосила на необхідності приведення нормативів пенітенціарних закладів у відповідність з вимогами Кримінально-виконавчого кодексу в частині збільшення площі на одного ув'язненого від 3-х до 4-х квадратних метрів. В середньому, на одного утримуваного в СІЗО припадало 2,5 квадратних метри площі. Карпачова назвала низку інших проблем, серед яких застарілі приміщення, де немає вентиляції, належного водопостачання, освітлення, належних

каналізаційних та санітарних систем. Ці установи нерідко порушують норми, які обмежують термін утримання під вартою, а також не захищені від розповсюдження туберкульозу та інших інфекційних захворювань.

16 грудня Генпрокуратура оприлюднила звіт про перенаповненість СІЗО Державної служби виконання покарань. За даними звіту, ситуація у закладах тримання в Криму, Донецькій, Луганській, Харківській областях та м. Київ характеризувалася як «особливо тяжка».

За даними ДДВП, близько 659 ув'язнених хворіли на ВІЛ-асоційований туберкульоз. У туберкульозних лікарнях, які знаходяться під контролем департаменту, 42% пацієнтів мали невиліковну форму туберкульозу, а 44% були хворі на СНІД. ДДВП визнав, що туберкульоз є одним з найпоширеніших інфекційних захворювань в його установах через погані умови та недостатні медичні ресурси для огляду та лікування хворих на туберкульоз у слідчих ізоляторах.

За період із січня по вересень кількість хворих на туберкульоз серед в'язнів зменшилася на 5 відсотків порівняно з аналогічним періодом минулого року (від 747,6 на 100 000 ув'язнених у 2009 році до 709,7 у 2010 році). У той же час, за аналогічний період кількість таких ув'язнених у СІЗО зросла на 8 відсотків порівняно з періодом від січня по вересень 2009 року (з 730,2 на 100 000 утримуваних в 2009 році до 789,3).

Влада відзначила, що обов'язковий профілактичний огляд усіх нових в'язнів на предмет виявлення туберкульозу зменшує показники захворюваності; правозахисні організації називають наявність рентгенівських апаратів у кількох установах виконання покарань позитивним зрушенням.

Умови в ізоляторах тимчасового тримання органів внутрішніх справ і слідчих ізоляторах Департаменту з питань виконання покарань були гіршими, ніж в установах мінімального та загального рівня безпеки. Ізолятори часто були переповнені, не мали належних санітарно-гігієнічних і медичних пунктів. За даними Державного департаменту з питань виконання покарань, станом на 1 жовтня понад 309 осіб, засуджених до довічного ув'язнення, утримувалися в слідчих ізоляторах.

В пресі мали місце окремі повідомлення про випадки самокаліцтва й спалахи насильства в тюрмах та ізоляторах на знак протесту проти поганих умов тримання. Наприклад, 11 травня Вінницька правозахисна група повідомила, що п'ять засуджених Курязької виправної колонії для неповнолітніх у Харківській області перерізали собі вени на знак протесту проти зловживань з боку адміністрації установи.

Ув'язненим загалом дозволялися зустрічі з відвідувачами та сповідання релігії, хоча тим, до кого застосовувалися дисциплінарні заходи, зустрічі з відвідувачами не дозволялися. Засудженим і затриманим також дозволялося подавати Уповноваженому ВР з прав людини скарги на умови тримання, проте правозахисні організації зазначали, що тюремна адміністрація продовжувала практику цензури або не заохочувала такі скарги. За законом прокуратура та Уповноважений з прав людини

були зобов'язані повідомляти прізвища ув'язнених, які подали скарги, органам внутрішніх справ та кримінально-виконавчої служби.

Влада дозволяла вітчизняним та міжнародним правозахисним групам здійснювати незалежний моніторинг умов тримання у в'язницях і слідчих ізоляторах. Однак, за даними правозахисників на місцях, мобільні групи моніторингу здійснили лише декілька відвідувань протягом перших трьох місяців року, оскільки новопризначене керівництво органів внутрішніх справ перешкоджало їх роботі шляхом відмови у видачі дозволу на відвідування на місцях.

У вересні 2009 року, делегація Комітету Ради Європи проти тортур і нелюдського або принизливого поведження здійснила двотижневу поїздку по країні. Це був уже п'ятий такий візит представників Комітету з 1998 року. Станом на кінець року Комітет не оприлюднив звіту за результатами візиту у 2009 році.

18 березня новий Міністр внутрішніх справ Анатолій Могильов скоротив штат в Департаменті моніторингу дотримання прав людини з 31-ї посади до п'яти. 29 березня Президент Янукович назвав таке скорочення «необдуманим» та закликав Могильова скасувати це рішення. 17 червня в листі на адресу УГСПЛ Могильов назвав своє рішення внутрішньою реструктуризацією з метою кращого реагування на факти порушення прав людини та заявив, що такий крок допоможе скоротити витрати державних коштів та уникнути дублювання функцій. Моніторинг планувалося здійснювати з допомогою позаштатних радників та консультантів, які перебрали б на себе деякі обов'язки звільнених працівників. Однак, за даними УГСПЛ, жодна з 29-ти громадських організацій-членів спілки не отримала запрошення на консультації з питань реструктуризації з новим Міністром, а громадська рада при Міністрі внутрішніх справ не провела жодної наради протягом року, попри заклики її членів організувати таку нараду. Усі 26 регіональних помічників Міністра з питань дотримання прав людини, які здійснювали мобільний моніторинг ситуації з дотриманням прав людини, були звільнені.

9 грудня Президент видав указ про реорганізацію Державного Департаменту виконання покарань у Державну пенітенціарну службу. Утім, станом на кінець року було ще зарано оцінювати, чи матиме така реорганізація будь-який вплив на умови перебування у в'язницях та ізоляторах.

d. Свавільний арешт або затримання

Конституція та закони забороняють свавільний арешт і затримання; проте на практиці ці проблеми залишаються актуальними.

Після призначення 4 листопада нового Генерального прокурора різко зросла кількість звинувачень, висунутих проти опозиційних політиків, що було схожим на вибіркове і політично вмотивоване переслідування з боку адміністрації Януковича. В період від 1 листопада до 31 грудня прокуратура висунула звинувачення проти колишнього Прем'єр-міністра Юлії Тимошенко та ще більше восьми високопосадовців з її уряду за зловживання владою та/або нецільове використання державних коштів під час

перебування на посаді. Допити звинувачених осіб у прокуратурі, які нерідко тривали по декілька годин на день протягом кількох днів, а також відмова змінити запобіжний захід на підписку про невиїзд у деяких випадках ще більше загострили враження про політично вмотивоване переслідування (див. розділ 4). Влада наполягала, що кримінальні переслідування не були спрямовані проти опозиції, і що водночас відбувалися розслідування проти членів правлячої партії; однак, лише за декількома винятками, мова йшла про кар'єрних чиновників низького рівня.

12 грудня УГСПЛ та Харківська правозахисна група оприлюднили спільну заяву, в якій заявили, що кримінальне переслідування спрямоване проти членів опозиції. Як наслідок, "вибіркове кримінальне переслідування виключно представників опозиції є фактично використанням кримінального судочинства для політичних цілей. Така практика суперечить демократичним цінностям, заснованим на рівності усіх перед законом, та підриває підвалини кримінального судочинства," – йдеться у заяві.

26 грудня міліція затримала в Києві колишнього Міністра внутрішніх справ Юрія Луценка за підозрою у розкраданні державного майна, зловживанні службовим становищем і використанні підроблених документів. Апеляційний суд відхилив його прохання про зміну запобіжного заходу на підписку про невиїзд та підтримав подання прокуратури про арешт Луценка на два місяці. Вітчизняні спостерігачі від правозахисних груп та опозиційні оглядачі назвали арешт Луценка політично вмотивованим, зважаючи на адміністративну природу злочинів, в яких його підозрюють. Луценко заявив, що прокуратура знехтувала його конституційними правами протягом всього слідства, зокрема, обмежувала доступ та не давала часу на вивчення матеріалів справи, а також створювала інші "штучні бар'єри", щоб не дати йому реалізувати своє право на ознайомлення зі справою. Станом на кінець року Луценко залишався за ґратами, а його адвокат подав позов до ЄСПЛ.

Також, після податкових протестів, що відбулись у листопадів Києві, коли власники малого бізнесу протестували під стінами парламенту проти податкової реформи, запропонованої урядом, міліція допитала декількох активістів громадянського суспільства. Станом на кінець року щонайменше три протестувальники перебували за ґратами за звинуваченнями у пошкодженні комунальної власності на Майдані Незалежності, на якому демонстранти встановили намети. Інші лідери акцій протесту перебувають на волі але під підписку про невиїзд (див. розділ 2.b).

Роль міліції та органів державної безпеки

Міністерство внутрішніх справ відповідає за забезпечення внутрішньої безпеки і порядку; здійснює нагляд над роботою міліції та власними військами. СБУ, яка відповідає за внутрішню розвідку і захист державної безпеки, підпорядкована безпосередньо Президенту. Державна податкова адміністрація, яка здійснює правоохоронні повноваження через податкову міліцію, підпорядкована Президенту і Кабінету Міністрів.

Закон передбачає цивільний контроль над збройними силами та правоохоронними органами, а також уповноважує депутатів парламенту проводити розслідування та

громадські слухання з питань національної безпеки і оборони. Омбудсмен також має право ініціювати розслідування відповідної діяльності сил безпеки.

24 вересня неурядова організація "Демократичний альянс" виступила з заявою, в якій повідомила про дії, які, на її думку, були "тиском і залякуванням" її обласних осередків з боку СБУ і Міністерства внутрішніх справ. 12 червня співробітник СБУ звернувся до голови Миколаївського обласного осередку Юлії Гречки, розпитуючи про діяльність організації. Три дні по тому, представники СБУ та МВС провели зустріч із головою Черкаського обласного осередку організації Таїсією Плахутою, на якій вони запитували її про майбутні плани організації, її національних лідерів, а також натякали, що вона має припинити майбутню діяльність. В кінці липня голова Чернігівського обласного осередку Ігор Андрійченко отримав телефонний дзвінок від чоловіка, який представився працівником Служби безпеки України, і поставив декілька запитань про діяльність обласного осередку "Демократичного альянсу", в тому числі про кількість зареєстрованих членів.

4 жовтня, після візиту до країни, співдоповідачі Парламентської Асамблеї Ради Європи (ПАРЕ) Ренате Вольвенд та Майліс Репс висловили занепокоєння роллю СБУ у моніторингу громадянського суспільства. У додатку до доповіді ПАРЕ від 9 вересня про функціонування демократичних інститутів в Україні, вони написали: "Роль Служби безпеки України та її очевидне втручання у внутрішнє політичне середовище стає дедалі більш проблематичним та викликає серйозне занепокоєння. Ми отримали численні, часто обґрунтовані та достовірні повідомлення про тиск СБУ на журналістів, політиків та активістів громадянського суспільства, а також на людей або бізнес, близьких до них. Це є неприйнятним для демократичного суспільства".

23 грудня координатора Вінницької правозахисної групи (ВППГ) Дмитра Гройсмана звинуватили у порушенні над державними символами та розповсюдженні порнографії. Правозахисна група назвала ці звинувачення політично вмотивованими, та спробою тиску на Гройсмана, пов'язаною з його роботою у групі та захистом біженців. Цим звинуваченням передувало обшук у жовтні офісу ВППГ, під час якого міліція конфіскувала фінансову документацію та інші матеріали, пов'язані з біженцями, яким допомагала група. Міліція також конфіскувала переписку між групою та ЄСПЛ.

Процедура арешту та поводження із затриманими

За законом органи влади мають право затримувати підозрюваного до трьох діб без ордеру, після чого має бути виданий ордер на арешт. Суд може подовжити затримання без ордеру на арешт ще на 10 днів, а після цього надавати подовження на строк до 18 місяців. Закон дозволяє громадянам опротестувувати арешт в суді або оскаржувати його в прокуратурі. Закон вимагає, щоб затримані особи були ознайомлені зі своїми правами, а правоохоронці невідкладно повідомляли родичам про арешт; однак, на практиці міліція не виконувала передбачених законом процедур.

Тривале тримання під вартою на етапі досудового слідства залишалося серйозною проблемою. Частими були випадки тримання у слідчих ізоляторах на протязі місяців, а

інколи навіть років. Мали місце несанкціоновані арешти, а слідчі іноді не вели облік та не реєстрували затриманих підозрюваних. За даними вітчизняних правозахисних організацій, слідство в середньому тривало на протязі чотирьох-п'яти місяців.

Правозахисні організації повідомляли про те, що міліція продовжувала свавільно використовувати арешт з метою отримання свідчень, які можуть бути використані проти затриманих. Часто суди продовжували термін затримання до 10-ти діб і більше, щоб дати міліції більше часу для отримання зізнань. У жовтні 2009 року у своєму виступі на конференції з проблем насильства в правоохоронних органах, яка була організована за підтримки Харківської правозахисної групи (ХПГ), директор Харківського інституту соціологічних досліджень Денис Кобзін повідомив, що близько 40 відсотків затриманих утримуються під вартою довше, ніж дозволені законом три доби.

У доповіді Робочої групи ООН з питань свавільного затримання (лютий 2009 р.) згадувалися наступні порушення: триваюча практика затримання на досудовому етапі осіб, які підозрюються у скоєнні нетяжких злочинів; відсутній брак незалежного та ефективного контролю за слідством з боку судових органів; існування незаконних обмежень для затриманих на етапі досудового слідства - наприклад, заборони спілкування з сім'ями до початку судового процесу.

Закон передбачає, що малозабезпеченим затриманим громадянам має безплатно надаватися адвокат з моменту затримання або пред'явлення звинувачень. Однак, на практиці ця вимога часто не виконувалася. Для захисту підозрюваних від незаконного і тривалого затримання не вистачало адвокатів. Крім того, адвокати часто відмовлялися захищати малозабезпечених громадян через низькі гонорари, сплачувані державою.

Закон передбачає порядок внесення застави, але вона застосовувалася рідко. Багато обвинувачених не в змозі були заплатити призначену суму застави. Були випадки, коли суди змінювали запобіжний захід з досудового арешту на підписку про невиїзд. Однак, здебільшого вони обирали тримання під вартою.

Амністія

Перед складенням повноважень в лютому колишній Президент Ющенко помилував 130 осіб. Відомостей про амністію або помилування, які оголошував Президент Янукович протягом року, не надходило.

е. Відмова у справедливому публічному судовому процесі

Конституція і закон передбачають незалежність судової гілки влади; проте на практиці судова система і надалі перебувала під політичним тиском, потерпала від корупції й неефективності, не користувалася довірою у суспільстві.

Право на справедливий суд обмежувалося надмірною тривалістю судових процесів – особливо в адміністративних судах, політичним тиском на суддів, недостатнім фінансуванням судів, браком кваліфікованої юридичної допомоги обвинувачуваним,

неспроможністю суддів забезпечити виконання своїх же рішень. Судді продовжили скаржитися на тиск з боку високопоставлених політиків, які домагалися прийняття неправомірних рішень у справах.

Президент наділений повноваженням утворювати й ліквідувати суди загальної юрисдикції, утворювати апеляційні господарські та апеляційні адміністративні суди за поданням Міністра юстиції й голови відповідного вищого суду. До серпня Президент також визначав кількість суддів в судовій системі, призначав та звільняв голів суду та заступників голів.

Протягом року ЄСПЛ ухвалив 15 рішень, в яких Україна визнавалася винною в порушенні Статті 6 (право на справедливий суд) Європейської Конвенції прав людини. Для порівняння протягом 2009 року було ухвалено 69 рішень, а протягом 2008 року – 61. Крім того, ЄСПЛ ухвалив рішення, в яких були зафіксовані 60 порушень щодо строків тривалості судових процедур та 43 порушення права на особисту свободу та безпеку. Для порівняння у 2009 році було ухвалено відповідно 35 та 27 рішень, а у 2008 році – 32 та 14.

Усі суди, за винятком Верховного Суду, фінансувалися через Державну судову адміністрацію, яка також відповідає за кадрове забезпечення судів. Міністерства юстиції та освіти брали участь у впровадженні професійної підготовки суддів. Нестача кваліфікованих кадрів й погане фінансування судової системи посилювали її неефективність, корумпованість й дедалі більшу залежність від виконавчої влади.

31 травня Президент Янукович видав указ про призначення Голови СБУ Валерія Хорошковського членом Вищої ради юстиції. Цей крок засудили правозахисники та лідери громадянського суспільства. 16 грудня, після декількох місяців критики у зв'язку з очевидним конфліктом інтересів, Президент видав наступний указ, яким вивів Хорошковського зі складу Ради, заявивши, що це рішення прийняв на особисте прохання Хорошковського.

7 липня парламент ухвалив новий закон про судоустрій та статус суддів. Згідно із Законом був утворений новий Вищий спеціалізований суд для розгляду цивільних та кримінальних справ, чим суттєво обмежувалися повноваження Верховного Суду та скорочувалася кількість суддів у складі Верховного Суду. Закон також розширив повноваження Вищої ради юстиції, яка складається з 20-ти членів, і надав їй помітнішу роль у призначенні та звільненні суддів, голів та заступників голів судів за винятком Верховного Суду. Згідно з Законом, кількість суддів у суді визначає Міністр юстиції за поданням Державної судової адміністрації.

У додатку до доповіді ПАРЄ від 4 жовтня, співдоповідачі Вольвенд та Репс підкреслили занепокоєння, висловлюване опозицією та громадськими діячами з приводу розширення повноважень Вищої ради юстиції. Вони звернули увагу на висновок Венеціанської комісії, в якому згадується, що законодавством створюється «очевидна загроза політично мотивованих призначень до Вищої ради юстиції, що керується політичними міркуваннями».

Правозахисники та юристи піддали критиці новий Закон, як такий, що підриває незалежність судової влади. 12 липня у відкритому листі до Президента, Голова Верховного Суду Василь Онопенко попередив, що новий Закон призведе до збільшення політичного тиску на суддів.

14 вересня Президент підписав Указ про ліквідацію військових апеляційних судів та військових місцевих судів. Правознавці привітали таке рішення.

21 вересня було приведено до присяги чотирьох нових суддів Конституційного Суду, призначених Президентом Януковичем. Судді увійшли до складу Конституційного Суду, який нараховує 18 членів, терміном на дев'ять років. Правові експерти зауважили, що це рішення дозволило Президенту отримати більшість лояльних до нього суддів, які могли б підтримувати його подання. Слід зазначити, що призначення відбулося після того, як кількома днями раніше чотири судді Конституційного Суду подали у відставку, і принаймні один з них заявив, що відставку зробив це під тиском.

1 жовтня Конституційний Суд на закритому засіданні постановив, що поправки, внесені Верховною Радою до Конституції 1996 року під час Помаранчевої революції були неконституційними, оскільки були прийняті з порушенням процедури, передбаченої Конституцією. Суд відновив у дії Конституцію 1996 року, яка розширила повноваження Президента.

У додатку до доповіді ПАРЄ від 4 жовтня, співдоповідачі Вольвенд та Репс заявили: «Той факт, що, як повідомляється, голоси чотирьох новопризначених суддів схилили рішення на користь Президента Януковича, лише посилює суперечливість цього рішення та звинувачення в тому, що влада має намір будь-якими шляхами монополізувати владу в країні».

Процедури судового розгляду

Конституція України містить положення, що гарантують справедливий судовий розгляд, зокрема, наділяючи підозрюваних і свідків правом відмовитися свідчити проти себе або своїх родичів; проте ці права обмежувалися відсутністю відповідних законодавчих актів, внаслідок чого система кримінального правосуддя радянських часів залишилася практично без змін. Підсудні формально вважаються невинними; однак, високий відсоток обвинувальних вироків ставить під сумнів презумпцію невинуватості.

Конституція передбачає застосування присяжних, проте інститут присяжних не був втілений на практиці. Більшість справ вирішуються судьями одноосібно, хоча судові справи за звинуваченнями, щодо яких закон передбачає довічне ув'язнення (максимальна міра покарання в системі кримінального правосуддя) слухалися двома судьями та трьома народними засідателями (судові асесори з певним рівнем юридичної підготовки).

Згідно із законом судовий розгляд кримінальної справи має розпочатися не пізніше, ніж через три тижні з дня її надходження до суду; однак, ця вимога рідко виконувалася у зв'язку з перевантаженням судової системи. Щоб постати перед судом, обвинувачуваним доводилося чекати місяцями. Складні справи можуть готуватися до судового розгляду роками.

Закон передбачає можливість спілкування обвинуваченого з адвокатом віч-на-віч; проте, за повідомленнями правозахисних груп, чиновники інколи відмовляли у праві такого спілкування між адвокатом та його клієнтом. Закон також передбачає надання всім обвинувачуваним безоплатної юридичної допомоги, проте безкоштовних адвокатів часто не було в наявності.

З метою захисту підсудних, матеріали слідства мають містити підписані документи, які підтверджують, що підсудний був поінформований про пред'явлені йому звинувачення, про належне йому право не давати свідчень проти себе або родичів. У разі відсутності таких підтверджуючих документів, апеляційні суди можуть скасовувати обвинувальні вирoki або призначати нові судові розгляди; проте з метою отримання підписів, посадовці іноді вдавалися до словесного або фізичного тиску на обвинувачених.

За законом судові розгляди проводяться відкрито, а підсудні мають право ставити запитання свідкам. Проте місця у залах суду часто не вистачало, і представники ЗМІ іноді не мали можливості бути присутніми на судових засіданнях та робити з них репортажі.

Закон дозволяє зберігати в таємниці імена та адреси потерпілих і свідків, якщо існує загроза їх залякування та примушення до відмови від свідчень або до їх зміни. Закон вимагає, щоб суддів, свідків, підсудних та їхніх родичів охороняли співробітники спеціальних підрозділів міліції, але за повідомленнями правозахисних організацій ця система залишалася неефективною.

Політичні в'язні та затримані

Повідомлень про ув'язнення чи затримання з політичних мотивів не надходило.

Рішення регіонального суду з прав людини

У випадку вичерпання національних засобів правового захисту, громадяни мають право звернутися до Європейського Суду з прав людини зі скаргами стосовно можливого порушення прав, передбачених Європейською Конвенцією з прав людини.

Протягом року ЄСПЛ виніс 107 рішень проти України. Станом на кінець року на розгляді ЄСПЛ перебувало 10 800 звернень громадян. Здебільшого рішення стосувалися порушення права на справедливий судовий розгляд, порушення прав власності та порушення строків тривалості судових процедур. У 2009 році ЄСПЛ виніс 126 рішень

проти країни, у всіх з яких встановлювалося принаймні одне порушення Європейської Конвенції з прав людини.

За даними Урядового Уповноваженого у справах ЄСПЛ Юрія Зайцева, протягом перших одинадцяти місяців року ЄСПЛ виніс 68 рішень у справах, пов'язаних з Україною. Уряд виконав 76 рішень, які передбачали захист таких прав як заборона катування, право на свободу та особисту недоторканність, право на справедливий суд, право на повагу до приватного та сімейного життя та право на дієвий засіб правового захисту. Виконувалися також судові рішення, винесені в 2009 році.

Незалежні спостерігачі відзначили, що держава фінансово компенсувала завдану шкоду тим, хто виграв відповідні позови у ЄСПЛ, проте не здійснила реформ, які б дозволили усунути первинні причини багатьох позовів.

Цивільне судочинство та засоби правового захисту

Конституція та закони надають громадянам право оскаржувати в суді будь-які рішення, дії чи бездіяльність тих посадовців центральних і місцевих органів державної влади, котрі порушують їхні права. Проте право на правовий захист обмежувалося неефективною та корумпованою судовою системою.

Потенційні потерпілі мають також право колективно оскаржити законодавчий акт, який, на їхню думку, може порушувати їхні основні права та свободи. Громадяни можуть звертатися до Уповноваженого ВР з прав людини, а також мають право подавати свої справи на розгляд до відповідних міжнародних структур, наприклад - до ЄСПЛ.

f. Свавільне втручання у приватне чи сімейне життя, порушення недоторканності житла, порушення таємниці листування

Конституція забороняє подібні дії; проте на практиці влада в цілому не дотримувалася цих заборон.

Згідно з законом, СБУ не має права здійснювати обшуки та вести спостереження без відповідного судового ордеру. Конституція покладає на Генеральну прокуратуру обов'язок забезпечувати дотримання всіма правоохоронними органами чинного законодавства. Закон надає громадянам право ознайомлюватися з будь-якими матеріалами, які їх стосуються та знаходяться в розпорядженні СБУ, а також право домагатися в суді відшкодування збитків, заподіяних слідством. Проте влада в цілому не поважала цих прав на практиці, оскільки до цього часу не були ухвалені відповідні підзаконні акти, а багато громадян не знали про свої права або про те, що їх недоторканність порушували органи.

13 березня агентство УНІАН повідомило, що в ході засідання міжвідомчої координаційної ради у боротьбі з корупцією та організованою злочинністю Голова СБУ Валерій Хорошковський просив Верховний Суд дозволити судам надавати дозволи на прослуховування відразу всіх телефонів підозрюваного під час проведення оперативно-

розшукових заходів. Верховний Суд задовольнив звернення 4 червня. Голова Верховного Суду Василь Онопенко заявив, що суди в середньому надають 20 000 таких дозволів на рік. Однак, за його словами, попри збільшення числа заходів спостереження, це не призвело до помітного збільшення кількості розкритих кримінальних справ або підвищення їх якості. Правозахисні групи висловили стурбованість тим, що СБУ може зловживати такими офіційними рішеннями суду для перехоплення телефонних розмов тих, хто критикує владу.

5 липня львівська газета «Високий Замок», посилаючись на власні джерела, повідомила про те, що районні державні адміністрації у Львівській області збирали дані про політичну приналежність місцевих підприємців та представників місцевого самоврядування на предмет «потенційного впливу на виборців» та з метою з'ясування, якого кандидата вони підтримали під час останніх президентських виборів.

У 2009 році в засобах масової інформації з'явилося декілька повідомлень про втручання в приватне життя та незаконне стеження з боку державних органів. Приміром, тижневик «Дзеркало тижня» повідомив у квітні 2009 року, що апеляційні суди розглянули 25 086 подань від правоохоронних органів (переважним чином від СБУ, Міністерства внутрішніх справ та податкової міліції) стосовно надання дозволу на перехоплення інформації, конфіскацію листів або застосування інших технічних засобів отримання інформації, причому всі ці подання газета характеризувала як обмеження конституційних прав громадян.

Протягом року ЄСПЛ ухвалив шість рішень, в яких визнав порушення Україною права на недоторканність приватного та сімейного життя, закріпленого статтею 8 Європейської Конвенції з прав людини. Для порівняння – в 2009 році було ухвалено чотири таких рішення, а в 2008 – лише одне.

Розділ 2. Повага до громадянських свобод, включаючи:

а. Свободу слова і преси

Конституція і закони гарантують свободу слова і преси; однак, на практиці тиск влади на засоби інформації у деяких випадках змушував журналістів і власників ЗМІ вдаватися до самоцензури. Зі зміною керівництва країни після президентських виборів почали надходити численні повідомлення про те, що центральна влада намагається контролювати змістове наповнення ЗМІ. Також надходили повідомлення про залякування і насильство проти журналістів з боку державних і місцевих посадових осіб.

Громадяни мали змогу критикувати владу публічно і приватно, а незалежні і міжнародні ЗМІ активно працювали, висловлюючи різні погляди.

Приватні медіа-компанії загалом працювали без прямого державного контролю або втручання; однак, як незалежні, так і державні ЗМІ дедалі більше демонстрували тенденцію до самоцензури у питаннях, які влада вважає чутливими.

Хоча приватні газети працювали на комерційній основі, вони часто залежали від своїх власників (політичних фігур або заможних бізнесменів, зі зв'язками в уряді) у своїх доходах і не мали редакційної незалежності.

За даними Української асоціації видавців преси, в 2009 в країні регулярно публікувалось приблизно 4 200 друкованих видань. Серед них було 2400 газет (включаючи 52 щоденні) та 1 700 журналів, 1 550 з яких мали переважно загальнонаціональне поширення.

11 березня Президент Янукович призначив Валерія Хорошковського головою СБУ. Хорошковський був фактичним власником "Inter Media Group", якій належить телеканал "Інтер", найбільш популярний канал новин і розваг в країні. За словами Хорошковського, компанію та її діяльність контролювала його дружина.

2 квітня Президент Янукович розпустив Національну комісію з утвердження свободи слова, яка була офіційною складовою апарату президента. 20 квітня комісія прийняла рішення про продовження своєї роботи в якості самостійного і незалежного експертного органу, який ставить на меті запровадження європейських медійних стандартів в країні.

Починаючи з квітня, міжнародні спостерігачі та журналістські правозахисні організації оприлюднили низку заяв, в яких висловили занепокоєння погіршенням стану свободи ЗМІ. Наприклад, 15 квітня "Репортери без кордонів" висловили "занепокоєність і стурбованість" станом свободи преси після січнево-лютневих президентських виборів. 29 квітня ЄС оприлюднив заяву щодо свободи ЗМІ в Україні, висловивши занепокоєння випадками переслідування і насильства проти журналістів.

За даними Інституту масової інформації (ІМІ), вітчизняної неприбуткової організації у сфері моніторингу ЗМІ, за перші дев'ять місяців року не менш 33-х журналістів та видань стали жертвами насильства або залякування, у порівнянні з 31 випадком у 2009 році. Як і минулого року, більшість випадків трапились на місцевому рівні, часто вони вважалися пов'язаними з окремими політиками, бізнесменами або організованими злочинними групами.

23 березня невстановлені нападники жорстоко побили головного редактора "Коломийського Вісника" Василя Дем'яніва. Дем'янів заявив, що, на його думку, цей напад був пов'язаний з його професійною діяльністю.

8 квітня співробітники міліції виштовхали телерепортера "Нового каналу" Сергія Кутракова з виставки в Українському домі в Києві. Кутраков подав скаргу, але 12 липня один з київських судів її відхилив. Кутраков подав апеляцію на постанову суду, але станом на кінець року рішення по ній не було прийнято.

12 квітня невстановлена особа побила репортера 9-го телеканалу міста Дніпропетровськ Бориса Брагінського біля його помешкання. На думку Брагінського, цей напад був пов'язаний з його професійною діяльністю, тому що нападник нічого не взяв.

15 червня на виставці "Агро-2010" відбулась сутичка між журналістом телеканалу СТБ

Сергієм Андрушком та співробітниками служби безпеки президента Януковича. Охорона не пускала Андрушка на виставку. Коли він попросив їх назвати прізвище та попередив, що він зніме їх на мобільний телефон, охорона заламала йому руки та кинула на землю. Управління державної охорони пізніше вибачилось перед Андрушком за невиправдане застосування сили. Він подав скаргу щодо цього інциденту, але її було відхилено.

11 серпня у Харкові зник головний редактор газети "Новий стиль" Василь Климентьєв, його вважають загиблим. Його газета робила репортажі про корупцію у правоохоронних та інших органах у Харківській області. 20 серпня Президент Янукович взяв цю справу під особистий контроль та наказав керівникам правоохоронних органів зробити все можливе, щоб знайти Климентьєва. Однак, станом на кінець року у цій справі не відбулось майже ніяких зрушень.

Вітчизняні активісти, журналісти та неурядові організації висловлювали стурбованість та організовували акції публічного протесту проти того, що вони охарактеризували як повернення цензури.

21 травня понад 200 представників ЗМІ та активістів започаткували у Києві рух "Стоп цензурі!", щоб протистояти цензурі, включаючи самоцензуру, з боку власників ЗМІ. За декілька тижнів до протестів "Стоп цензурі!" журналісти двох популярних телеканалів "1+1" та СТБ оприлюднили лист протесту проти цензури з боку керівництва каналів, заявивши, що керівництво блокувало або втручалося у підготовку репортажів про політичну опозицію, а також новин, в яких критикувалася адміністрація Януковича.

27 травня веб-сайт новин "Forum proUA" повідомив, що 41 відсоток видавців газет, опитаних Асоціацією "Незалежні регіональні видавці", заявив, що видавничий бізнес став набагато важчим у квітні через втручання влади, тиск на журналістів і редакторів, а також відмову продавців поширювати публікації з критикою влади.

4 червня, під час візиту до України, співдоповідачі ПАРЄ Вольвенд і Репс заявили, що вони отримали повідомлення про зростання кількості порушень прав людини та права на свободу слова.

8 червня один з київських судів прийняв рішення за позовом "Inter Media Group" про те, що ліцензії незалежних телеканалів ТВі та "5 канал" було видано в січні з порушенням процедури. Ці телеканали звинуватили голову СБУ Хорошковського, який є фактичним власником "Inter Media Group" та телеканалу "Інтер", у використанні свого службового становища для впливу на рішення суду. На адресу ТВі і "5-го каналу" пролунали зустрічні звинувачення у дачі хабарів за отримання додаткових ліцензій. 30 серпня апеляційний суд підтримав перше рішення і навіть пішов далі, позбавивши ТВі всіх ліцензій на мовлення, які той поновив у січні разом з новими ліцензіями.

27 липня віце-президент загальнонаціонального державного телеканалу УТ-1 Валід Арфуш в одному з інтерв'ю заявив, що обов'язком каналу є висвітлення діяльності влади в позитивному світлі. "Багато говорять про створення громадського телебачення, дехто каже, що УТ-1 не повинен бути пов'язаний з владою. Але на мою думку, УТ-1 бути

провладним каналом," – цитує Арфуша УНІАН.

18 серпня Державна податкова адміністрація в Криму заморозила банківські рахунки телекомпанії "Чорноморська" за підозрою у фінансових порушеннях, пов'язаних з бартерними угодами. "Чорноморська" – це незалежна компанія, яка належить опозиції і відома своїми критичними репортажами про місцеву і державну владу. Раніше канал вже конфліктував з місцевою владою в 2006 та 1999 роках.

1 вересня організація "Репортери без кордонів" оприлюднила доповідь за результатами триденного візиту, який її представники здійснили до країни у липні. У доповіді, яка називається "Спокуса контролю", наводяться численні випадки насильства і залякування журналістів і медіа-компаній. У доповіді також наголошується на конфлікті інтересів між статусом Хорощовського як Голови СБУ та власника медіа-компанії.

9 вересня у доповіді ПАРЕ "Про функціонування демократичних інститутів в Україні" також було висловлено занепокоєння тенденціями, які можуть підірвати свободу преси і плюралізм, а владу було закликано "утриматись від будь-яких спроб контролювати прямим або непрямим шляхом зміст репортажів у національних ЗМІ".

13 жовтня після дводенного візиту до країни представник Організації з безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЄ) з питань свободи ЗМІ Дуня Міятович відзначила публічні запевнення влади зберегти свободу преси, але застерегла, що реальні результати були відсутні. Вона зазначила, що останні випадки насильства і залякування журналістів, включаючи зникнення 11 серпня репортера "Нового стилю" Василя Климентьєва і фізичні напади на журналістів, "негативно позначаються на медійному кліматі".

За даним вітчизняної неурядової організації ІМІ, між владою та власниками ЗМІ існують приватні домовленості щодо обмеження змісту повідомлень у ЗМІ. Наприклад, для того, щоб зберегти свої бізнес активи, власники дають вказівки своїм телеканалам та виданням уникати критики президента і його адміністрації. ІМІ також зазначив, що комунальні та місцеві державні ЗМІ, фінансовані державою, знаходяться під величезним тиском. У друкованих матеріалах має вихвалитися діяльність керівників місцевих адміністрацій, нерідко статті мають затверджуватися у відповідному місцевому штабі правлячої Партії регіонів.

ІМІ також наголосив, що політичні партії часто замовляли розміщення статей у регіональних друкованих ЗМІ, а правоохоронні органи не розслідували такі порушення закону. Деякі журналісти стверджували, що низькі зарплати заохочують деяких репортерів шукати додаткового заробітку завдяки неофіційній платні від "добродійників", які хотіли б вплинути на подання новин.

Брак доступу ЗМІ до інформації державних органів залишався проблемою, особливо за межами столиці. ІМІ, УГСПЛ та Комітет моніторингу свободи преси в Криму стверджували, що більшість державних органів регулярно відмовляли у відповіді на запити журналістів і неурядових організацій щодо базової інформації, яка становила інтерес для суспільства.

Наклеп вважається цивільним правопорушенням, закон також обмежує обсяг відшкодувань у справах про клеп. Преса може безкарно публікувати необразливі, не підкріплені фактами судження, включаючи критику. В лютому 2009 року Верховний Суд прийняв постанову про практику судового розгляду справ про клеп, в якій зазначив, що державні посадовці менше захищені від критики, ніж пересічні громадяни, наголошуючи на важливості розрізнення фактичної інформації і суб'єктивної оцінки, а також закликаючи суди звертатись до практики ЄСПЛ.

26 червня Президент підписав закон про захист персональних даних, який має вступити в силу з січня 2011 року. Він може значно ускладнити роботу журналістів і зробити їх більш уразливими до кримінального переслідування. За даними ІМІ, цей закон вимагатиме від журналістів отримання дозволу на публікацію буквально будь-якої інформації про особу, окрім її імені. Високопоставлені політики і посадовці становлять виняток, але інші громадські діячі - ні.

Вітчизняні медіа-спостерігачі продовжували висловлювати занепокоєння занадто високими грошовими відшкодуваннями, які вимагалися, а іноді присуджувалися за звинувачення в клепах. Зокрема, державні установи і громадські діячі продовжили використовувати погрози цивільними позовами щодо нібито нанесення шкоди "честі і гідності особи" для впливу або залякування преси або журналістів, які займаються розслідуваннями.

Наприклад, 5 жовтня Київський окружний апеляційний суд підтримав рішення суду нижчої інстанції про те, що Ольга Сніцарчук і "5-й канал" повинні виплатити народному депутату Юрію Буту 20 000 гривень (2 500 доларів) за моральну шкоду. Бут подав позов на Сніцарчук, вимагаючи 100 000 (12 500 доларів) за важкий психологічний шок та лікування, які він нібито пережив через те, що в одному з репортажів у грудні 2009 року Сніцарчук назвала його «відщепенцем». Бут був одним із перших депутатів, який вийшов з партії Тимошенко у 2008 році. Однак, Бут відмовився від своїх позовних вимог після широкої критики та висміювання його позову.

Свобода Інтернету

Влада не обмежувала доступ до Інтернету. Особи та групи осіб могли мирно висловлювати свою думку в Інтернеті, включаючи через електронну пошту; однак, правоохоронні органи провадили моніторинг Інтернету.

27 березня київська міліція допитала блогера Олену Білозерську щодо її висвітлення демонстрації опозиційних активістів у попередньому місяці. Міліція провела обшук її квартири та комп'ютера. Білозерська стверджувала, що обшук був незаконним оскільки вона має посвідчення журналіста; її спроби подати скаргу було відхилено.

30 липня СБУ викликала на допит блогера Олега Шинкаренка, щоб обговорити заяви, зроблені в його блозі, які можна було тлумачити як погрозу життю Президента Януковича. Шинкаренко вибачився у своєму блозі та зазначив, що він не мав наміру

"закликати до вбивства президента". СБУ змусила Шинкаренка підписати обіцянку не писати подібні заяви в майбутньому.

За статистичними даними Міжнародного телекомунікаційного союзу за 2010 рік, 34 відсотки населення країни мали доступ до Інтернету.

Академічні свободи і культурні події

Було зареєстровано щонайменше один випадок обмеження владою академічних свобод.

8 вересня у Львові СБУ затримала директора музею "Тюрма на Лонцького" Руслана Забілого, звинувативши його у намірах розкрити державну таємницю. Музей присвячений жертвам радянського і нацистського правління. За словами Забілого, у нього конфіскували ноутбук та два жорстких диски, а також його допитали про контакти з іноземними науковцями й порадили шукати нову роботу. Забілий, за фахом історик, заявляє, що конфісковані дані містили розсекречену інформацію про діяльність Української повстанської армії, партизанського руху, який боровся проти радянських та німецьких сил під час Другої світової війни, та про дисидентський рух в радянські часи. Станом на кінець року статус справи Забілого був невизначений частково через вітчизняну та міжнародну критику дій СБУ щодо цього інциденту.

b. Свободу мирних зібрань та об'єднань

Свобода зібрань

Конституція України гарантує право на свободу зібрань, але в деяких випадках регіональні органи влади ці права порушували. Оскільки національного законодавства, що регулює свободу зібрань, не існує, на практиці застосовувався Кодекс адміністративного судочинства і попередня практика. Крім того, місцеві чиновники іноді зверталися до радянського закону про свободу зібрань, який містить більше обмежень, ніж чинна Конституція України.

Згідно з вимогами Конституції організатори зобов'язані заздалегідь інформувати владу про заплановану демонстрацію. За постановою, прийнятою ще в радянську епоху, якою часто користується місцева влада при визначенні терміну «завчасне інформування», організації повинні подавати заявки на проведення демонстрацій, як мінімум, за 10 днів до запланованого заходу. У більшості випадків такі дозволи надавалися, але на практиці поширеним явищем були несанкціоновані демонстрації, причому, як правило, вони проходили без втручання міліції, штрафів чи затримань, хоча й траплялися окремі винятки.

19 травня ректор львівського Українського католицького університету Борис Гудзяк повідомив про свою зустріч зі співробітником СБУ. За словами Гудзяка, співробітник СБУ рекомендував університету попередити своїх студентів про те, що їм загрожує судове переслідування за участь у будь-якій "протиправній діяльності". За словами ректора, до такої протиправної діяльності було віднесено "не тільки акти насильства, але й,

наприклад, пікети, що блокують доступ до робочих місць урядових службовців, або будь-які інші протести, не санкціоновані владою".

28 травня харківська міліція затримала 10-12-х активістів-екологів, які протестували проти рішення про вирубку дерев у центральному парку. Двох з активістів, Андрія Єварницького та Дениса Чернегу, засудили до 15 днів ув'язнення за непокору міліції. Пізніше термін було зменшено до дев'яти днів. "Міжнародна Амністія" заявила, що ці двоє активістів є "в'язнями совісті", наполягаючи на тому, що було порушено їхні права на свободу слова і зібрань.

2 серпня ХПГ заявила, що протягом року правління адміністрації Януковича відбулось більше порушень свободи мирних зібрань, ніж за весь період 2007-09 років. За оцінками ХПГ, за перші 100 днів нової влади регіональні та національні ЗМІ опублікували понад 350 повідомлень з критикою міліції за порушення, що мали місце протягом цього часу.

14 жовтня Олексій Веренцов та Ігор Танішкевич були затримані після того, як взяли участь в санкціонованій акції протесту під стінами Львівської обласної прокуратури. Їх було звільнено після декількох днів арешту. Після того, як Танішкевич оскаржив затримання, прокуратура висунула проти нього звинувачення, які передбачають позбавлення волі. Станом на кінець року справу не було вирішено.

В грудні міліція допитала двох організаторів величезних демонстрацій проти запропонованих урядом змін до податкового кодексу Олександра Данилюка і Сергія Мельниченка щодо їхньої ролі в цих акціях протесту. ЗМІ цитували Данилюка, який заявляв, що за допомогою слідства та допитів правоохоронні органи намагаються "тероризувати" активістів та суспільство загалом.

Слідчі допитали щонайменше чотирьох інших протестувальників, двоє з яких станом на кінець року перебували під підпискою про невийзд. Щонайменше три протестувальники залишалися під арештом за звинуваченнями у пошкодженні комунальної власності на Майдані Незалежності, на якому демонстранти встановили намети. Крім того, було допитано співробітників відділення організації "Пакт" у Сімферополі щодо того, чи не включає їхня громадська діяльність підготовку учасників для організації протестів.

Свобода об'єднань

Конституція та закони гарантують право на свободу об'єднань. Хоча влада в цілому не перешкоджала здійсненню цього права на практиці, певні обмеження все ж залишалися. Правила реєстрації громадських об'єднань були доволі обтяжливими, але протягом року не надходило повідомлень про застосування владою цих правил з метою розпуску легітимно існуючих організацій або перешкоджання утворенню нових.

Закон обмежує діяльність організацій, які пропагують насильство або расову чи релігійну ненависть, або які загрожують громадському порядку чи здоров'ю громадян. У січні 2009 прес-секретар СБУ Марина Остапенко підтвердила, що Служба безпеки завершила досудове слідство у кримінальній справі проти сепаратистської організації

"Народний фронт Севастополь-Крим-Росія" та передала її до суду. В грудні 2009 року Кримський апеляційний суд засудив до чотирьох років умовного покарання одного з членів організації Семена Ключова. 4 березня Верховний Суд скасував груднєве рішення і повернув справу до апеляційного суду на перегляд.

c. Свобода релігії

Для отримання повної інформації щодо стану релігійних свобод, дивіться Доповідь про стан релігійних свобод у світі за 2010 р. за посиланням www.state.gov/g/drl/rpt/.

d. Свобода пересування, внутрішньо переміщені особи, захист біженців та осіб без громадянства

Конституція і закон передбачають свободу пересування в країні, подорожей за кордон, еміграції та репатріації. Здебільшого влада поважала ці права. Влада співпрацювала з Управлінням Верховного комісара ООН у справах біженців (УВКБ ООН) та іншими гуманітарними організаціями з питань надання захисту шукачам притулку, особам без громадянства та іншим, кого це стосується.

Громадяни, які бажали поїхати за кордон, могли робити це вільно. Виїзні візи не були обов'язковими. Влада могла відмовити у видачі закордонного паспорта тим особам, які володіли інформацією, що становить державну таємницю, проте такі відмови траплялися рідко й могли бути оскаржені.

Закон забороняє примусове вигнання, і влада не вдавалася до такої практики.

Захист біженців

Законодавство передбачає надання притулку та статусу біженця, і влада створила систему надання захисту біженцям; однак, на практиці органи влади не забезпечували ефективний захист біженців.

Конституція передбачає надання притулку; однак, не було запроваджено жодних законодавчих механізмів щодо надання притулку. Біженці, які проживають в країні протягом трьох років, можуть подавати заяву на отримання громадянства. В 2009 році громадянство отримали 52 біженці.

7 липня уряд ліквідував Державну міграційну службу (ДМС). Вона була створена у липні 2009р. на базі Департаменту у справах громадянства й імміграції Міністерства внутрішніх справ та Державного комітету у справах національностей і релігії (ДКНР).

ДКНР зберіг повноваження щодо процедур громадянства, імміграції, притулку, біженців, а Міністерство внутрішніх справ та Державна прикордонна служба (ДПС) продовжили займатися боротьбою з нелегальною міграцією. Однак, 9 грудня Президент ліквідував ДКНР та повторно створив ДМС в рамках ширшої адміністративної реформи, спрямованої на скорочення урядового апарату.

До своєї ліквідації у липні за перші сім місяців року ДМС отримала 524 заяви щодо надання притулку; однак, з середини 2009 р. до липня не було прийнято жодного рішення щодо надання притулку. Деякі правозахисники схвально сприйняли рішення про ліквідацію ДМС, зазначаючи, що це могло б допомогти поживавити процедури розгляду понад 1 000 справ біженців.

В грудні організація «Human Rights Watch» назвала систему надання притулку країни "дисфункціональною". Адміністративні суди, які відповідали за розгляд апеляцій щодо відмов у наданні притулку, були перевантажені нерозглянутими справами, а Київський апеляційний адміністративний суд відклав розгляд апеляцій щодо депортації до 2012 року. За даними «Human Rights Watch», у 2007-2009 було подано 5397 заяв про надання притулку. З них лише у 284 випадках притулок було надано.

Влада надавала певний захист від вигнання чи повернення біженців до тих країн, де є вагомі підстави вважати, що їхнє життя чи свобода будуть під загрозою з огляду на їхню расову, релігійну, національну чи соціальну приналежність або політичні погляди. Однак, були деякі винятки.

У травні афганській родині, яка звернулася із проханням про надання притулку, було відмовлено у в'їзді до аеропорту "Бориспіль". У червні і липні на прохання влади Узбекистану було затримано узбецьких громадян Уміда Хамроева, Косима Дадаханова, Шодільбека Соїбжонова та Уткіра Акрамова, які хотіли отримати політичний притулок. 26 липня ЄСПЛ наказав уряду не видавати цих чотирьох шукачів притулку. Уряд виконав рішення суду.

В 2009 р. УВКБ ООН зареєстрував 16 випадків видворення біженців, у порівнянні з 12 у 2008 році. Це включає випадки відмови у доступі на територію країни.

У серпні 2009 р. вступили в силу нові нормативні положення, ініційовані Державною прикордонною службою, які вимагають від іноземців, що подорожують транзитом через Україну до Західної Європи, а також від осіб без громадянства мати в розпорядженні не менше "70 неоподатковуваних мінімумів" (12 620 гривень або 1 570 доларів) для перебування в країні. 2 вересня УВКБ ООН заявило, що ці зміни "не повинні торкнутись доступу до процедур надання притулку та підірвати принципи не вигнання".

Правозахисні групи зауважують, що чинний закон про біженців не передбачає захисту для «біженців війни», жертв масового насильства або осіб, яким було відмовлено у наданні притулку, і котрі у випадку депортації можуть опинитися під загрозою катувань, втрати життя чи свободи. . За даними поінформованих спостерігачів, кількох чеченців, яким було відмовлено в притулку, утримували у слідчому ізоляторі, щонайменше двох було визнано біженцями згідно з мандатом УВКБ ООН. В одному випадку особу було прийнято на переселення в одну з країн ЄС. Незважаючи на численні демарші країни переселення та УВКБ ООН, ця особа утримувалася під вартою понад два роки.

За даними УВКБ ООН та місцевих правозахисних груп, складна та обтяжлива система реєстрації часто залишала осіб, які намагалися отримати притулок, без документів на весь період тривалого розгляду їхніх справ та процесу апеляції. А це робило їх вразливими до частих перевірок міліцією на вулиці, затримання та штрафів. Біженці та особи, що намагалися отримати притулок, які часто походили з Африки та Азії, іноді ставали жертвами ксенофобських атак. Шукачі притулку, які перебували у пунктах тимчасового тримання, іноді не могли подати у встановлені строки заяву про надання статусу біженця, а також мали обмежений доступ до правової та іншої допомоги. Проблема ще більше ускладнювалася відсутністю доступу до кваліфікованих перекладачів, які б допомогли заповнити реєстраційні документи.

Протягом року УВКБ ООН та місцеві неурядові організації працювали з приблизно сотнею дітей без супроводження, які намагались отримати притулок. Більшість з них не були зареєстровані відповідними органами, тому не могли отримати доступ до належних служб і допомоги, що робило їх вразливими до експлуатації та жорстокого поводження.

За даними УВКБ ООН, станом на 1 липня в країні перебувало 2 334 біженці. З них 53 відсотки з Афганістану, 27 відсотків – з республік колишнього Радянського Союзу, та 11 відсотків – з африканських країн.

Країна залишалася країною призначення і транзиту для мігрантів. За даними ДПС, за перші дев'ять місяців року було виявлено 15 667 мігрантів, що на 18 відсотків менше, ніж за аналогічний період в 2009 року. З цієї кількості 13 576 не країні були пропущені в країну, а 1 260 було затримано при незаконному перетині кордону. За даними ДПС, за перші дев'ять місяців року було також затримано 13 чеченців, 16 узбеків та двох білорусів.

За інформацією Міністерства внутрішніх справ, у двох нових пунктах в Чернігівській та Волинській областях утримувались 350 затриманих нелегальних мігрантів, у порівнянні з 751 особою у 2009 році. За даними ДКНР, двох пунктів тимчасового тримання для біженців в Одеській та Закарпатській області не вистачало для забезпечення біженців тимчасовим житлом .

Не існує правових положень щодо добровільного повернення. Однак, місцеве представництво Міжнародної організації з міграції (МОМ) у співпраці з Державною прикордонною службою та Міністерством внутрішніх справ продовжили виконання Програми сприяння добровільному поверненню, відповідно до якої допомагають мігрантам, що опинились у скрутному становищі, та особам, що не отримали притулку, повернутися до своїх країн походження. П'ять місцевих неурядових організацій в Мукачеві, Чернігові, Одесі, Харкові і на Волині брали участь у реалізації програми добровільного повернення. В 2009 році 11 осіб, становище яких непокоїло УВКБ ООН, добровільно виїхали з країни.

Особи без громадянства

Згідно із законом громадянство набувається за народженням, за територіальним походженням, натуралізацією шляхом прийняття до громадянства, поновлення у

громадянстві та усиновлення. Подвійне громадянство заборонено.

За оцінками УВКБ ООН, в країні перебувало приблизно 52 000 осіб без громадянства. Крім того, за деякими оцінками приблизно 4500 раніше депортованих кримських татар повернулись до Криму, але не зареєструвались як громадяни, те саме стосується меншої кількості осіб з сепаратистського регіону Абхазії та з Грузії.

Особами без громадянства також вважається невідома кількість осіб, які або проживають в країні протягом десятиліть, але не свого визначилися зі своїм громадянством після розпаду Радянського Союзу у 1991 році, або прибули до країни як студенти чи відвідувачі до або після 1991 року. Багато з них не отримали документи на проживання та не вжили інших кроків, щоб зареєструватись згідно із законами країни походження.

Розділ 3. Повага до політичних прав: право громадян змінювати владу

Конституція та закон закріплюють право громадян змінювати владу мирним шляхом, і громадяни користувалася на практиці цим правом шляхом участі у періодичних, вільних та чесних виборах на засадах загального виборчого права.

Вибори та політична участь

17 січня відбувся перший тур Президентських виборів. Міжнародні та внутрішні спостерігачі оцінили це голосування як таке, що відповідало міжнародним стандартам. Оскільки жоден з кандидатів не отримав 50 відсотків голосів, двоє кандидатів, які отримали найбільшу підтримку, тобто, Віктор Янукович та Прем'єр-міністр Юлія Тимошенко, вийшли до другого туру, що відбувся 7 лютого. За оцінками спостерігачів, другий тур загалом був вільним та чесним. Інаугурація Януковича у Президенти відбулась 25 лютого.

11 березня Президентська Партія регіонів разом з двома іншими партіями і 16-ма позафракційними депутатами створили правлячу коаліцію "Стабільність і реформи" у складі 235 депутатів на заміну коаліції, яку очолювала Тимошенко. Опозиційні депутати і спостерігачі стверджували, що нова більшість була сформована незаконно, з порушенням встановлених правил і процедур, оскільки коаліції можуть формуватись лише фракціями, а не окремими депутатами.

8 квітня Конституційний Суд вирішив, що процедура формування коаліції, у якій провідна роль належала Партії регіонів, була конституційною, зазначивши, що окремі народні депутати мають право входити до складу парламентських коаліцій.

1 жовтня Конституційний Суд вирішив, що зміни до Конституції, які силу набули чинності після Помаранчевої революції, було внесено з порушенням процедури зміни Конституції, тому було відновлено в дії Конституцію 1996 року, яка надає більше повноважень Президенту (див. розділ 1.е).

10 липня парламент ухвалив новий закон про проведення 31 жовтня виборів депутатів

місцевих рад та міських, селищних та сільських голів. Спостерігачі за виборами і незалежні експерти назвали цей закон джерелом проблем, що мали місце у день виборів. У вересні Президент Янукович розпорядився переглянути закон, щоб зменшити або усунути деякі з проблем, такі як заборона участі у виборах нових партій. Однак, інші аспекти виборчого закону та норм завадили балотуванню деяких кандидатів, а також уможливили зловживання адміністративним ресурсом під час виборчої кампанії, призвели до незбалансованого складу виборчих комісій та спричинили складні процедури реєстрації і голосування.

Хоча міжнародні і місцеві спостерігачі за виборами визнають деяке покращення у проведенні місцевих виборів 31 жовтня у порівнянні з попередніми місцевими виборами, вони дійшли висновку, що загалом ці вибори не відповідали стандартам відкритості і чесності, встановленим президентськими виборами на початку року.

Спостерігачі вказували на такі недоліки, як недостатня підготовка членів виборчих комісій, що спричинила процедурні порушення і організаційні проблеми. Зокрема, реєстрація фіктивних списків кандидатів від партії "Батьківщина" призвела до зняття з перегонів всіх кандидатів від "Батьківщини" на виборах до обласних рад у Київській і Львівській областях, завадивши головній опозиційній партії взяти участь у виборах в областях, де вона мала значну підтримку. Спостерігачі за виборами також повідомляють про випадки тиску з боку правоохоронних органів на спостерігачів і кандидатів, а також вибірккову заборону або зняття виборчими посадовцями кандидатів з голосування.

У депутатському корпусі Верховної Ради серед складі 450-ти членів, налічувалося 36 жінок. Жінка перебувала на посаді Секретаря Ради національної безпеки і оборони. До складу Конституційного Суду з 18-ти членів входила одна жінка-суддя.

Точну кількість представників меншин у Верховній Раді та Кабінеті Міністрів з'ясувати не вдалось через законодавство про недоторканність приватного життя.

Лідери кримських татар продовжували закликати до внесення змін до виборчого законодавства, які б дозволили їм збільшити представництво у Верховних Радах Криму та України. Закон не дозволяє створення регіональних політичних партій, тому кримським татарам доводиться вступати до загальнонаціональних політичних партій або блоків. До складу парламенту входив лише один кримський татарин.

За словами заступника лідера Меджлісу (керівного органу) кримськотатарського народу) Рефата Чубарова, кримські татари, які складають 13 відсотків населення Криму, мали 8 місць у кримському парламенті у складі 100 членів, та приблизно 1 000 представників у міських, районних та селищних радах Криму. Державна влада юридично не визнає Меджліс.

Розділ 4. Корупція на офіційному рівні та прозорість влади

Закон передбачає кримінальну відповідальність за корупційні діяння посадовців, проте переслідування за фактами корупції було неефективним, і передбачені законом міри покарання застосовувалися рідко. Корупція залишалася однією з найпоширеніших проблем у виконавчій, законодавчій та судовій гілках влади та суспільстві.

Посадовці від найнижчого до найвищого рівня часто безкарно чинили корупційні діяння. 5 жовтня на зустрічі з іноземними інвесторами в Києві Драго Кош, Президент Групи держав проти корупції (ГРЕКО) зазначив, що не побачив покращення у сфері боротьби з корупцією в країна з часу приходу до влади уряду Януковича.

22 квітня Президент оголосив про те, що Генпрокуратура порушила понад 30 кримінальних справ за фактом розкрадання державних коштів членами попереднього уряду. Опозиційні політики заявили про політичну вмотивованість таких звинувачень.

24 червня СБУ затримала колишнього голову Державної митної служби Анатолія Макаренка як підозрюваного в рамках розслідування кримінальної справи щодо збитків, нібито завданих державі Україна під час вилучення у газового посередника «Росукренерго» в 2009 році 11 млрд кубометрів газу колишнім урядом під час прем'єрства Тимошенко ,

12 липня агентство Інтерфакс-Україна повідомило про те, що Печерський райсуд Києва обрав стосовно Ігоря Діденка, колишнього першого заступника Голови правління НАК "Нафтогаз України", міру запобіжного заходу у вигляді арешту за підозрою у перевищенні службових обов'язків, що призвело до привласнення або розтрати чужого майна в особливо великих розмірах також під час розмитнення 11 млрд кубометрів газу, вилученого колишнім урядом під час прем'єрства Тимошенко, належність якого оскаржувалася компанією Росукренерго в 2009 році.

18 жовтня колишнього міністра економіки Богдана Данилишина затримали в Чехії після того, як прокуратура порушила проти нього кримінальну справу за зловживання службовим становищем у зв'язку з процедурами закупівель в аеропорту Бориспіль. Станом на кінець року органи влади Чехії не ухвалили рішення щодо депортації Данилишина.

У грудні прокуратура провела арешти низки колишніх високопоставлених урядовців, які були причетними до лідера опозиції та колишньої Прем'єр-міністра Тимошенко включно з Георгієм Філіпчуком, Євгеном Корнійчуком, Миколою Петренком та Юрієм Луценком (див. Розділ 1.d.).

Тимошенко викликали на допити не менш дев'яти раз у грудні за звинуваченням у нецільовому використанні коштів спецфонду державного бюджету, що надійшли від продажу частини встановленої кількості викидів парникових газів, та порушень, що мали місце під час закупівлі автомобілів, які використовувалися в подальшому для цілей її

президентської кампанії. Колишнього Першого віце-прем'єр міністра Олександра Турчинова також викликали на допити не менше шести разів за останні чотири місяці року.

Численні вітчизняні та міжнародні спостерігачі також висловлювали занепокоєння у зв'язку з тим, що у той час, як влада має право та обов'язок розслідувати факти корупції, притягнення до відповідальності не повинне бути вибірковим або політично вмотивованим. Ці спостерігачі відзначали, що переслідування владою, за деякими винятками, високопосадовців, причетних до попереднього уряду, справляло враження політично вмотивованого переслідування політичних опонентів.

У відповідь влада зазначила, що Богдана Преснера, колишнього заступника Міністра охорони навколишнього середовища в уряді Азарова, також заарештували за звинуваченням в хабарництві. Наприкінці року слідство у його справі тривало.

14 квітня Апеляційний суд Києва підтвердив законність закриття судом нижчої інстанції кримінальних справ у відношенні экс-голови Держуправління справами та правління НАК "Нафтогаз України" Ігоря Бакая. Справи були порушені у 1998 та 2000 роках. Спостерігачі пояснювали закриття справ політичними зв'язками Бакая з новою адміністрацією.

Корупція в міліції залишалася проблемою. Згідно з інформацією Генпрокуратури, протягом перших дев'яти місяців року проти працівників правоохоронних органів порушено 609 кримінальних справ стосовно злочинів з ознаками корупції. Кримінальні справи щодо 10 працівників органів прокуратури та 318 міліціонерів надіслано до суду.

За даними Генпрокуратури, протягом перших дев'яти місяців року 71 посадову особу та держслужбовців, які були призначені або обрані на посаду, притягнуто до кримінальної відповідальності за вчинення злочинів з ознаками корупційних діянь.

Судді користуються недоторканністю і не можуть бути затримані чи заарештовані без згоди Верховної Ради України. ГПУ підтвердила, що протягом перших дев'яти місяців року нею порушено 22 кримінальні справи стосовно суддів, а до суду передані 25 справ за обвинуваченням суддів у вчиненні злочинів з ознаками корупції. 14 суддів були визнані винними у скоєнні правопорушень, вісім засуджені за одержання хабара, троє – за винесення завідомо неправосудного рішення, четверо за зловживання владою або службовим становищем. З цього числа четверо були засуджені до реального позбавлення волі, а щодо сімох прийнято рішення про звільнення від відбування покарання з випробуванням.

Протягом перших дев'яти місяців року військовими прокуратурами порушено 119 кримінальних справ за фактами корупції, з яких 21 – стосовно співробітників правоохоронних органів і 98 – проти інших військових посадовців.

21 червня Генпрокуратура затвердила обвинувальний висновок у кримінальній справі за обвинуваченням колишнього голови Львівського апеляційного адміністративного суду Ігоря Зварича. Кримінальну справу направлено до Верховного суду України для

визначення підсудності. Парламент зняв зі Зварича недоторканність у 2008 році після того, як слідство з'ясувало факт отримання ним хабара в розмірі 800 000 гривень (100 000 доларів), а при обшуку в його помешканні було знайдено вісім мільйонів гривень (1 мільйон доларів). Він був заарештований в березні 2009 року за звинуваченням у перевищенні службових обов'язків, отриманні хабарів та шахрайстві, і залишається під вартою.

Конституція та закони надають громадянам право доступу до офіційної інформації, за винятком відомостей, які стосуються національної безпеки. Державні установи зобов'язані реагувати на запити про надання інформації не пізніше 10 днів і надавати запитувану інформацію у 30-денний строк після надходження такого запиту. Відмови можуть бути оскаржені у вищих інстанціях відповідних установ, а потім – у суді. Проте доступ до офіційної інформації залишався ускладненим. Посадовці часто не розуміли вимог закону і на практиці створювали бюрократичні перепони з метою приховування інформації.

Розділ 5. Ставлення влади до розслідування міжнародними та неурядовими організаціями заяв щодо порушень прав людини

Різноманітні українські та іноземні правозахисні групи в цілому працювали без обмежень з боку влади, провадячи розслідування та оприлюднюючи інформацію про факти порушення прав людини. Утім, на відміну від попередніх років, мали місце численні скарги на тиск та залякування з боку влади. Не всі посадовці були однаково відкриті до співробітництва й подекуди не бажали брати до уваги рекомендацій НУО.

Протягом року СБУ не проводила засідання громадської ради, у складі якої перебувають політичні лідери, активісти громадських організацій та незалежні експерти з метою забезпечення громадського контролю та посилення прозорості діяльності СБУ. Хоча рада продовжувала своє існування в принципі, станом на кінець року вона не збиралася з лютого.

26 червня Ніко Ланге, місцевий представник Фонду Конрада Аденауера, був затриманий в аеропорту Бориспіль після прибуття на територію країни, і утримувався там 10 годин без пояснення причин, після чого отримав дозвіл на в'їзд. 30 липня агентство УНІАН повідомило, що представники Державної прикордонної служби затримали Ланге за дорученням СБУ нібито у зв'язку з втручанням у внутрішні справи країни.

6 вересня Міжнародний Фонд «Відродження» (МФВ) виступив з заявою про те, що до декількох громадських організацій, які виконують проекти, що фінансуються фондом "Відродження", звернулися співробітники СБУ із запитом інформації.

Фонд звернувся до органів влади з заявою, підкреслюючи, що він не надає підтримку жодній політичній партії або політичній діяльності, а лише виступає з ініціативами, спрямованих на забезпечення чесного виборчого процесу. 8 вересня Глава Адміністрації Президента Сергій Львовичин повідомив ЗМІ, що зацікавленість СБУ в діяльності Фонду «Відродження» не була частиною масштабного розслідування стосовно неурядових

організацій, а йшлося про одноразовий акт перевірки. Однак, попри підвищену увагу з боку СБУ, українські НУО не припиняли надавати відкритій критиці стан з дотриманням права людини з боку влади.

Влада загалом співпрацювала з міжнародними організаціями, в тому числі з ООН, ОБСЄ та Парламентською асамблеєю Ради Європи. Наприклад, доповідачі ПАРЄ протягом року декілька раз відвідували країну, так само як і інші, серед яких представник ОБСЄ з питань свободи преси .

Конституція передбачає посаду Омбудсмена з прав людини, офіційна назва якої – Уповноважений Верховної Ради з прав людини. 29 червня парламент змінив строк перебування на посаді омбудсмена з п'яти на сім років. Однак, ці зміни не стосуються терміну перебування на посаді чинного омбудсмена. У червні 2009 року Уповноважений ВР з прав людини Ніна Карпачова, як того вимагає Конституція, виступила в парламенті з доповіддю про стан дотримання та захисту прав і свобод людини в Україні у 2006-2007 рр. Такі доповіді повинні надаватися щороку, але з моменту створення посади Омбудсмена (1998 р.) надавалися лише п'ять разів.

Правозахисні групи розкритикували доповідь як застарілу, а самого Омбудсмена піддали критиці за недостатнє співробітництво з правозахисними організаціями та не відкриті до цього часу регіональні офіси. Вони також висловили занепокоєння тим фактом, що органи влади не реагують належним чином на запити омбудсмена. Втім, вони відзначили, що відомство омбудсмена стало більш прозорим завдяки ширшому висвітленню його діяльності у ЗМІ та більш регулярному оновленню інформації на своєму веб-сайті.

За даними відомства Уповноваженого з прав людини, протягом перших 11 місяців року до офісу омбудсмена звернулися зі скаргами 75 386 осіб. З них приблизно 45 відсотків скарг стосувалися громадянських прав, у першу чергу, права на справедливий суд, зловживань з боку правоохоронців і своєчасного виконання судових рішень. Решта скарг стосувалася соціальних (13,2%) та економічних (23,9%) прав, особистих прав (10,8%), зокрема, права на життя, повагу до честі та гідності, і свободи від застосування тортур під час утримання під вартою, а також релігійних прав (10,9%).

Протягом року тривала робота Комітету ВР з прав людини, національних меншин і міжнаціональних відносин, але його діяльність не мала широкого розголосу. У складі Комітету діють кілька підкомітетів, які опікуються такими питаннями, як міжнаціональні відносини, гендерна політика, корінні народи, національні меншини та етнічні групи, депортовані особи, жертви політичних репресій, етнічна політика, запобігання внутрішнім конфліктам, біженці та міграція.

Розділ 6. Дискримінація, побутове насильство та торгівля людьми

Закон забороняє дискримінацію за расовою, статевою, мовною, соціальною чи іншими ознаками; проте на рівні органів влади і в побуті дискримінація

зберігалася, і влада не забезпечувала ефективного дотримання цих норм.

Жінки

Закон забороняє зґвалтування, але недостатньо чітко сформульований в тій частині, яка стосується подружнього зґвалтування. Підставою для кримінального переслідування за подружнє зґвалтування може служити норма щодо «примусу до сексуальних стосунків матеріально залежної особи». За даними Міністерства внутрішніх справ, протягом перших дев'яти місяців року органи міліції зареєстрували 516 випадків зґвалтування чи спроб зґвалтування, що на 13,7% менше порівняно з аналогічним періодом 2009 року.

Серйозною проблемою залишалось побутове насильство проти жінок. Насильство з боку подружжя протизаконне, але було повсюдним явищем. За твердженням правозахисних груп, досі залишається високим відсоток жінок, які у власних сім'ях стають жертвами фізичного насильства або психологічного тиску. За даними Донецької обласної ліги ділових і професійних жінок, щороку побутове насильство стає причиною 100 000 днів лікування в стаціонарах, 30 000 звернень до травмпунктів і 40 000 викликів лікаря додому; до 40% викликів міліції було пов'язано зі скаргами на побутове насильство.

Законом дозволяється здійснювати адміністративні арешти на строк до п'яти днів за правопорушення, пов'язані з побутовим насильством. 2 грудня Верховна Рада прийняла поправки до Кодексу про адміністративні правопорушення, якими передбачається застосування покарання громадськими роботами на *40 - 60 годин* за побутове насильство.

За даними жіночої організації «Ла Страда – Україна» вітчизняні органи влади, зокрема Міністерство сім'ї, молоді та спорту, продовжували працювати з НУО та громадянським суспільством. Однак, Указом Президента від 9 грудня реорганізовані Міністерство освіти і науки та Міністерство у справах сім'ї, молоді та спорту та створене Міністерство освіти і науки, молоді та спорту. Станом на кінець року було незрозуміло, яким чином реорганізація вплине на гендерні питання.

Стійкі гендерні стереотипи залишалися поширеними. Так, 19 березня у відповідь на запитання про відсутність жінок в Кабінеті міністрів, Прем'єр-міністр Азаров заявив, що «не жіноча це справа - проводити реформи» в Україні. 22 березня лідери шести груп, які відстоюють права жінок та гендерні права, надіслали листа Уповноваженому з прав людини Ніні Карпачовій, висловлюючи занепокоєння такого роду висловлюваннями Прем'єр-міністра Азарова. Жінки стверджували, що ця заява носить дискримінаційний характер згідно з Законом «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» і суперечить статті 38 Конституції, обмежуючи право жінок на участь в політиці й управлінні.

9 березня представник Міжнародного жіночого правозахисного центру «Ла Страда-Україна» Катерина Левченко та представниця Інформаційно-консультативного жіночого центру Олена Сусллова подали позов до Печерського райсуду на Прем'єр-міністра,

звинувачуючи його у заяві, якою порушується принцип гендерної рівності. У червні суд відмовив у порушенні справи на тій підставі, що коментарі Прем'єр-міністра захищені правом на свободу слова. У грудні Левченко подала апеляцію.

Протягом перших шести місяців року в Міністерстві у справах сім'ї, молоді та спорту, Міністерстві внутрішніх справ та їх обласних управліннях зареєстровані 53 785 скарг на побутове насильство, в тому числі 48 097 заяв - про насильство проти жінок, і в 5 625 повідомлялося про випадки насильства проти чоловіків.

За інформацією Міністерства внутрішніх справ і Міністерства сім'ї, молоді та спорту, станом на 1 липня на обліку в міліції за вчинення актів насильства в сім'ї перебувало 70 473 особи, порівняно з 65 684 у 2009 році.

Протягом перших шести місяців року органи міліції зробили 2 085 попереджень, видали 3 724 захисних приписів у справах про побутове насильство. Міністерство внутрішніх справ також повідомило, що протягом перших восьми місяців року 4 622 сім'ї поставлено на облік за прояви насильства в сім'ї. За аналогічний період складено адміністративні протоколи відносно 2 555 осіб за вчинення насильства у сім'ї та за невиконання вимог захисного припису.

За законом влада зобов'язана в кожному великому місті утримувати притулок для жертв побутового насильства, проте на практиці вона цього не робила, почасти через брак муніципального фінансування.

За даними Міністерства сім'ї, молоді та спорту в 19-ти областях країни, Криму, містах Києві та Севастополі функціонував 21 центр соціально-психологічної допомоги та дев'ять центрів медико-соціальної реабілітації на 342 місця. Протягом перших дев'яти місяців року в цих центрах отримали допомогу 1 194 особи, з яких 91 дорослий та 96 дітей були жертвами домашнього насильства. НУО забезпечували діяльність додаткових центрів для потерпілих від побутового насильства у Вінницькій, Донецькій, Житомирській, Одеській, Чернігівській, Полтавській, Сумській та Хмельницькій областях.

За інформацією жіночих правозахисних груп, приватні та муніципальні притулки не завжди були доступними для тих, хто їх потребував. Деякі з них узагалі не функціонували протягом року, а притулки в Києві не приймали жінок, які не мали постійної київської прописки. Державні центри пропонували потерпілим від побутового насильства лише обмежену юридичну та психологічну допомогу.

Секс-туризм залишався проблемним питанням. Однак, офіційна статистика про його масштаби відсутня. Протягом року місцева група феміністок «Фемен» проводила демонстрації проти поширення секс-туризму в країні. У лютому 2009 року тодішній міністр Юрій Луценко заявив в інтерв'ю газеті «Сегодня», що «Україна перетворюється на рай для секс-туристів».

Закон про рівні права та можливості кваліфікує сексуальні домагання як форму дискримінації; проте, за твердженням жіночих правозахисних груп, він не містить

ефективного механізму захисту від сексуальних домагань. Жіночі організації повідомляли, що жінки повсюдно наражаються на сексуальні домагання на роботі, в тому числі - примус до статевих зносин.

Хоча закон забороняє примушування «матеріально залежної особи» до статевих зносин, і це поняття включає найманих працівників, юридичні експерти вважають недостатніми правові механізми захисту від сексуальних домагань. В організації «Ла Страда – Україна» функціонує «гаряча лінія» для потерпілих від насильства та сексуальних домагань.

Влада визнає основне право подружніх пар та окремих осіб вільно та відповідально вирішувати, скільки їм заводити дітей, коли та з якими інтервалами. Медичним закладам та місцевим НУО, які опікуються питаннями охорони здоров'я, дозволяється вільно розповсюджувати інформацію з питань планування сім'ї під загальним керівництвом Міністерства охорони здоров'я. Право на користування контрацептивами жодним чином не обмежується.

Високоякісна допологова та післяпологова медична допомога залишалася недоступною для багатьох жінок через недофінансування державних лікарень та брак якісного обладнання, а послуги приватних клінік коштували дуже дорого. За даними, зібраними Бюро інформації про населення, 99% народжень відбуваються в присутності кваліфікованого персоналу. За даними Бюро, показник смертності матерів при пологах становив 19 випадків на 100 000 новонароджених. Серед проблем охорони репродуктивного здоров'я населення, які впливають на функціонування всієї системи, слід особливо відзначити стрімке поширення інфекцій, що передаються статевим шляхом, зокрема ВІЛ/СНІД; низьку якість медичної допомоги у статевій та репродуктивній сферах, яка надається державними лікарнями; погану поінформованість населення про сучасні засоби контрацепції; а також дорожнечу медичних послуг у приватних клініках, яка зробила їх недоступними для широких верств населення на місцях.

Групи захисту прав ромів повідомляли про те, що жінки-роми зазнавали расової дискримінації в питанні стандартів медичного обслуговування та не завжди мали доступ до інформації в питаннях здоров'я.

Чоловіки й жінки мали однаковий доступ до діагностики та лікування інфекцій, що передаються статевим шляхом, у тому числі ВІЛ, проте, місцеві НУО, які працюють над питаннями охорони здоров'я, та клініки повідомляли, що жінки частіше за чоловіків звертаються до медичної допомоги та приводять з собою партнерів.

За законом жінки мали рівні права з чоловіками, в тому числі - право на рівну винагороду за однакову працю, і цей принцип загалом дотримувався. Проте, в галузях, де переважну більшість працюючих склали жінки, середня заробітна плата була найнижчою. Кодекс законів про працю передбачає, що жінки мають право піти на пенсію у віці 55, а чоловіки – 60 років. Жінки отримували меншу заробітну плату через обмежені

перспективи кар'єрного росту та специфіку тих сфер, у яких працюють жінки.

Діти

Громадянство набувається за місцем народження або за батьківством. Дитина, народжена на території України в сім'ї осіб без громадянства, які постійно проживають на території України, є громадянином України. Закон вимагає від батьків зареєструвати дитину протягом місяця після народження.

Хоча освіта була безоплатною, загальною та обов'язковою для дітей віком до 15-ти років, державна система освіти продовжувала потерпати від хронічного недофінансування, а діти з малозабезпечених сімей продовжували залишати школи до досягнення ними 15-річного віку.

За даними звіту від 2009 року оприлюдненого коаліцією 14-ти неурядових організацій, які опікуються правами дитини, понад 20 000 дітей не відвідували школу. Цей звіт, який охоплював період від 2002 до 2008 років, був представлений Комітету ООН з прав дітей. Чимало дітей працювали в сільському господарстві та нелегальних вугільних шахтах, а в деяких випадках батьки змушували дітей до жебрацтва. НУО повідомили, що невідвідування шкіл залишалося серйозною проблемою серед населення у сільській місцевості та в ромських громадах. В деяких випадках сільські школи закривалися через надто малу чисельність дітей шкільного віку, внаслідок чого учні були змушені долати великі відстані до школи в іншому селі, нерідко власним коштом.

Діти продовжували потерпати від насильства та жорстокого поводження. За даними Міністерства внутрішніх справ, протягом перших восьми місяців року жертвами злочинів стали 8 156 неповнолітніх, у тому числі 47 постраждали від навмисно завданих тілесних ушкоджень. ГПУ підтвердила, що протягом перших дев'яти місяців року було зареєстровано 52 випадків зґвалтування і спроб зґвалтування дітей, зґвалтовано 87 неповнолітніх порівняно зі 110-ма за аналогічний період 2009 року.

У січні 2009 року Верховна Рада прийняла поправки до Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів України, якими передбачається кримінальне покарання строком до 3-х років позбавлення волі за примушування дітей до жебрацтва.

Ромські правозахисні групи повідомляли, що ранні шлюби дівчат віком до 18-ти років – поширене явище в ромській громаді.

Серйозною проблемою залишалася сексуальна експлуатація дітей у комерційних цілях. За повідомленнями представників вітчизняних та закордонних правоохоронних органів, значна частка розміщених в Інтернеті порнографічних матеріалів за участю дітей і надалі походила з території країни.

20 січня Верховна Рада прийняла поправки щодо запобігання поширенню дитячої порнографії. Поправками запроваджується визнане міжнародною спільнотою визначення

дитячої порнографії, яке дозволяє правоохоронним відомствам ідентифікувати відповідні докази. Крім того, поправки дозволяють судам обмежувати доступ до веб-сайтів, які розповсюджують дитячу порнографію, та накладати на порушників вищі фінансові штрафні санкції та довші строки позбавлення волі.

1 червня Верховна Рада внесла поправки до Кримінального кодексу, якими передбачається збільшення мінімального строку покарання у вигляді позбавлення волі з 8 до 10-ти років. Крім того, поправками збільшується до 15-ти років максимальний строк позбавлення волі осіб за «задоволення статевої пристрасті неприродним способом». Розбещення неповнолітніх віком до 16-ти років карається позбавленням волі строком до п'яти років. Аналогічний злочин проти дитини віком до 14-ти років карається позбавленням волі строком від п'яти до восьми років.

За даними Міністерства у справах сім'ї, молоді та спорту, завдяки зусиллям влади чисельність безпритульних дітей зменшилася з 42 000 у 2005 році до приблизно 22 000 у 2009 році та 14 720 протягом дев'яти місяців поточного року. Міністерство повідомило про те, що станом на вересень в областях та містах Києві і Севастополі працювали 88 притулків для дітей на 3 370 місць, і за перші шість місяців року ці притулки прийняли 6 977 дітей.

Країна є Стороною Гаазької *Конвенції про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей*. Інформацію про міжнародне викрадення дітей одним з батьків дивіться в річному звіті Держдепартаменту з питань дотримання Конвенції http://travel.state.gov/abduction/resources/congressreport_4308.html

Антисемітизм

В Україні за даними державного перепису населення та оцінками міжнародних єврейських організацій проживає 103 600 євреїв (приблизно 0,2%). Місцеві ж єврейські лідери оцінюють чисельність осіб єврейського походження у 370 тисяч.

Мала місце низка актів антисемітизму, в деяких випадках відбувалися акти вандалізму проти майна єврейських громад. За даними [Асоціації єврейських організацій і общин \(Ваад\) України](#) протягом року мали місце дев'ять актів вандалізму порівняно з 19-ма у 2009 та 13-ма у 2008 році. Повідомлень про насильницькі акти антисемітизму не було.

У квітні мали місце акти вандалізму на єврейському цвинтарі у Тернополі, 12 серпня – у Павлограді, 12 жовтня фарбою облили єврейський громадський центр в Сумах, осквернені пам'ятники жертвам Голокосту в Кіровограді та Севастополі, 9 грудня облили фарбою стіни синагоги в Сумах.

Станом на кінець року не було повідомлень про те, що влада виявила підозрюваних або затримала причетних до вандалізму відносно майна єврейської громади у 2009 році, в тому числі нанесення свастики на стінах єврейського благодійного центру в Мелітополі, нацистських символів на вхідних дверях київського офісу Товариства

допомоги єврейським іммігрантам, фарби, розлитої на пам'ятниках на місці народження Рабина Менахема Шнеєрзона в м. Миколаєві.

Протягом року від членів маргінальних популістських і націоналістичних партій та організацій час від часу звучали екстремістські, нетолерантні та антисемітські висловлювання.

У січні невстановлені особи в Судаку (Крим) поширювали листівки із закликами до геноциду євреїв в країні. Про подальший розвиток подій щодо цього інциденту станом на кінець минулого року інформація не надходила.

10 вересня прокуратура Закарпатської області завершила слідство за звинуваченнями в скандальних висловлюваннях колишнього мера Ужгорода Сергія Ратушняка. Наводячи дані експертного висновку за результатами правової та лінгвістичної експертизи, прокурор заявив, що висловлювання Ратушняка, які мали місце в 2009 році, відображають його думку щодо євреїв і не можуть характеризуватися як ненависницькі. В серпні 2009 року Ратушняку пред'явили звинувачення в розпалюванні національної ворожнечі, хуліганстві й перевищенні службового становища після використання ним антисемітської риторики та нападу на активістку кампанії його суперника в президентських перегонах. Ратушняк, відомий своїми расистськими та нетерпимими висловлюваннями, був маргінальним кандидатом на Президентських виборах.

10 листопада Національна рада України з питань телебачення і радіомовлення винесла попередження Херсонській телерадіокомпанії з приводу расистських та антисемітських висловлювань колишнього члена міської ради м. Херсон Сергія Кириченка, які мали місце у 2009 році у місцевій радіопрограмі «Вік». Будучи частим гостем програми, Кириченко звинувачував євреїв у пограбуванні населення країни та змові з метою поневолення українців та знищення слов'ян. Херсонська обласна прокуратура також порушила кримінальну справу проти Кириченка за звинуваченням у розпалюванні національної ворожнечі. У грудні прокуратура завершила досудове слідство та передала справу до суду.

Антисемітські статті продовжували з'являтися в невеликих виданнях, хоча їх кількість і тираж невпинно скорочувалися. За даними ВААД, 46 антисемітських статей були опубліковані в найбільших друкованих ЗМІ в 2009 році в порівнянні з 54-ма в 2008 році і 542-ма у 2007 році.

На думку ВААД, різке скорочення антисемітських публікацій було зумовлене, головним чином, узгодженим політичним і соціальним тиском з боку громадських організацій, уряду та єврейської громади на Міжрегіональну академію управління персоналом (МАУП). У попередні роки на МАУП, приватний вищий навчальний заклад, припадало близько 90% усіх антисемітських матеріалів, але зараз він припинив публікації.

За повідомленнями ЗМІ, в листопаді 2009 року самозваний «письменник та філософ» В'ячеслав Гудін заявив перед аудиторією з 300 осіб, що 15 українських дітей, усиновлених в Ізраїлі, відвезли до Ізраїльських медичних центрів та «розібрали на органи». Далі він стверджував, що за попередні роки до Ізраїлю з метою вилучення органів вивезли 25 000 дітей-українців. Радикальні групи правого крила розповсюджували в Інтернеті його голослівні заяви, які нагадували антисемітський «кривавий наклеп», що лунав в минулому. Члени Одеської єврейської общини звернулися до прокуратури з

проханням про розслідування групи ЗаЗУБР, яка надрукувала матеріали Губіна у своїй газеті «ЗаЗУБРіна» та на своєму веб-сайті. Прокуратура порушила справу, але звинувачення проти жодної з причетних осіб висунуті не були. Крім того, за інформацією, влада розпочала слідство щодо достовірності висловлювань Губіна, але станом на кінець року подальша інформація щодо подробиць слідства не надходила.

Вищі державні посадовці та політики з різних політичних партій продовжували вести боротьбу з антисемітизмом, виступаючи проти екстремізму та соціальної нетерпимості та критикуючи антисемітські акти.

ДКНР разом з Міністерством закордонних справ, Міністерством внутрішніх справ, Комітетом Державної прикордонної служби, Державною митною службою, Державним Комітетом з питань туризму та іншими відомствами сприяли організації паломництва євреїв на місце поховання Рабина Нахмана, засновника Брацлавського руху хасидів. За даними єврейських лідерів, у вересні близько 23 000 євреїв-паломників прибули до Умані. Дедалі більше єврейських паломників відвідують місця поховання видатних духовних лідерів в Меджибожі, Бердичеві та Гадячі.

За даними уряду органів влади, СБУ вживала заходи з метою недопущення щонайменше шести злочинів на ґрунті ненависті в 2009 і 2010 роках, у тому числі - незаконної діяльності "скінхедів" у Черкасах та Дніпропетровську, нападу на культурний центр «Хесед Хаїм» в Сумах.

Торгівля людьми

Щорічний звіт Державного департаменту про торгівлю людьми див. на веб-сайті <http://www.state.gov/g/tip>.

Особи з обмеженими можливостями

Закон забороняє дискримінацію осіб з обмеженими можливостями при працевлаштуванні, прийомі до освітніх закладів, доступі до медичного обслуговування або в інших сферах державних послуг, проте, влада, як правило, не виконувала цих законодавчих вимог.

За оцінками влади в Україні нараховувалося від 2,4 до 2,7 мільйонів інвалідів, однак, НУО, які працюють у сфері захисту прав осіб з обмеженими можливостями, стверджували, що насправді кількість інвалідів вдвічі перевищує чисельність, оприлюднену владою. Уряд не відстежував чисельності дітей з обмеженими можливостями. НУО скаржилися, що відсутність офіційних даних обмежувала їх здатність лобювати збільшення обсягів державної допомоги дітям з обмеженими можливостями.

Згідно із законодавством, працедавець повинен надати 4 відсотки робочих місць для працевлаштування осіб з обмеженими можливостями. НУО зазначали, що багато працівників, яких брали на роботу на ці посади, лише номінально отримували зарплату,

але не працювали фактично в цих організаціях. За даними Міністерства праці та соціальної політики, протягом перших шести місяців року через державні служби зайнятості отримали роботу 4 233 осіб з обмеженими можливостями. Міністерство освіти підтвердило, що в країні працювали 398 спеціалізованих середніх шкіл та шкіл-інтернатів, де навчалося 46 480 дітей, у тому числі - 54 спеціалізовані середні школи, де 5 608 дітей з обмеженими можливостями навчалися без відриву від сім'ї. Крім того, Міністерство освіти підтвердило, що в загальноосвітніх школах працювали 484 класи для дітей з обмеженими можливостями, в яких навчалися 5 652 дитини.

За повідомленнями правозахисних груп, попри існуючі правові гарантії, переважна більшість громадських споруд залишалася недоступною для осіб з обмеженими можливостями. Як наслідок, для них утруднювався доступ до життєво важливих послуг і видів діяльності, зокрема до працевлаштування, освіти, медичної допомоги, транспортних засобів і фінансових послуг. НУО висловили занепокоєння відсутністю програм сприяння інтеграції студентів-інвалідів у загальну студентську спільноту, а також тим, що відсутність програм оцінки їхніх потреб у державних центрах зайнятості призводила до призначення випускників з обмеженими можливостями на не придатні для них місця роботи.

Національні/расові/етнічні меншини

Конституція та закон забороняють дискримінацію за расовою приналежністю, кольором шкіри, етнічним та соціальним походженням. Неналежне ставлення до представників меншин і збиткування з іноземців з неслов'янською зовнішністю й надалі залишалося серйозною проблемою, хоча спостерігачі з НУО повідомляли, що протягом року відзначалося скорочення кількості злочинів на ґрунті ненависті.

Розпалювання ненависті на етнічному чи релігійному ґрунті є кримінальним злочином, проте, як вважають правозахисні організації, практичне застосування цієї правової норми ускладнюється вимогою закону щодо доведення наявності «прямого умислу», в тому числі доведення завідомо обдуманого наміру розпалювання ненависті. Органи міліції та прокуратури, як правило, переслідували расово-вмотивовані злочини за статтями про хуліганство чи інші споріднені правопорушення. Стаття 161 Кримінального кодексу встановлює кримінальну відповідальність за навмисні дії з метою розпалювання ненависті чи дискримінації за ознаками національної, расової чи релігійної приналежності. До них, зокрема, належить образа національної честі або гідності громадян через їхні релігійні чи політичні переконання, расову приналежність та колір шкіри.

Влада визнавала, що прояви расизму та етнічно вмотивовані напади являють собою серйозну проблему; проте, деякі посадовці продовжували применшувати її значення, стверджуючи, що ксенофобія – не проблема, а насильницькі напади були поодинокими інцидентами.

Офіційна статистика щодо расово-вмотивованих нападів відсутня. Проте, моніторингова група «Ініціатива розмаїття», що являє собою коаліцію міжнародних та вітчизняних

НУО, очолювану представництвом МОМ у Києві, повідомила про чотири напади, яких зазнали чотири особи протягом перших дев'яти місяців року порівняно з 26 нападами учинених 2009 року та 63 у 2008 році. Жертвами нападів стали виходець з Кувейту, троє шукачів притулку з Африки та іноземні студенти. Напади були вчинені в Києві, Сімферополі, Одесі; загиблих не було.

За даними «Ініціативи розмаїття», кримінальні справи не порушувалися за жодним з чотирьох нападів, які були задокументовані протягом року.

За даними ГПУ, органи прокуратури передали до суду дві кримінальні справи, порушені за Статтею 161. Слідчі СБУ продовжували досудове слідство однієї справи. Протягом перших дев'яти місяців року, дві особи були визнані винними в порушенні вимог Статті 161 порівняно з чотирма у 2009 та трьома особами у 2008 році.

У грудні 2009 Президент Ющенко підписав закон про внесення змін до Кримінального кодексу, якими передбачаються посилені санкції за злочини на ґрунті ненависті. Відповідно, навмисне вбивство на ґрунті расової, етнічної або релігійної ненависті відтепер карається позбавленням волі на строк від 10 до 15 років. Крім того, Верховна Рада також встановила покарання за злочини на ґрунті ненависті, передбачивши штраф у розмірі від 3,400 до 8,500 гривень (\$425 - \$1,060) або позбавлення волі на строк до п'яти років.

Правозахисні групи заявляли, що міліція час від часу затримувала осіб з темним кольором шкіри та набагато частіше проводила свавільну перевірку документів таких осіб; подекуди жертв ксенофобських нападів притягували до відповідальності за дії з метою самооборони.

13 грудня у ЗМІ з'явилося повідомлення про те, що бійцями Беркуту був затриманий журналіст Мустафа Найєм за підозрою в тому, що він є особою «кавказької національності». Згідно з повідомленнями, у Найєма відібрали мобільний телефон, а його самого доправили до дільничного відділення міліції. Його відпустили з вибаченнями з боку начальника відділку. Станом на кінець року слідство у цих двох інцидентах тривало.

Найбільшу активність серед ксенофобських груп виявляли незареєстрована Українська націонал-трудова партія, організація «Патріот України», Український рух проти нелегальної імміграції, «Біла влада – Скінхед Спектрум», українська філія світової екстремістської мережі «Кров і честь», а також «Світова церква Творця Рутенія». Усі ці групи вочевидь мали маргінальний характер і були погано організованими.

Роми продовжували зазнавати дискримінації з боку влади та суспільства. За даними груп захисту прав ромів, чисельність ромського населення в Україні становила від 200 тис. до 400 тис. осіб; тимчасом як за офіційними даними перепису населення їх було 47 600. Ця розбіжність у статистиці частково пояснювалася браком юридичної документації та обліку реєстраційних даних багатьох членів ромської громади. За інформацією ДКНР, в Україні діяло 88 ромських НУО, в тому числі три загальнонаціональних організації.

Дослідження, проведене Ромським жіночим благодійним фондом «Чіріклі», показало, що майже 70% ромів стикалися з порушеннями їхніх прав, а переважна більшість із них не знала, як відстоювати свої права й до кого звертатися зі скаргами. За даними ромських правозахисних груп, дві третини ромів неписьменні, 15% заражені туберкульозом, а на Закарпатті цією хворобою заражені 60% ромських дітей. Одна третина ромів не мала коштів на ліки та медичні послуги.

Представники ромів та інших меншин твердили, що органи міліції, як правило, закривали очі на прояви насильства проти них, а інколи навіть підбурювали до насильства проти них і в рапортах про скоєні злочини посилювалися на етнічну приналежність ромів. Утім, Конгрес ромів України відзначив, що в результаті втручання ромських правозахисних груп зменшилося число проявів етнічної упередженості з боку міліції.

У 2009 році зменшилося число повідомлень про співробітництво влади з ромською громадою. Голова Конгресу ромів України Петро Григориченко був членом Ради з питань етнонаціональної політики при Президентові України та членом консультативної ради НУО при Держкомнацрелігій. 2 квітня Президент Ющенко ліквідував Раду, в рамках скорочення бюрократичного апарату. 9 грудня Президент також ліквідував Держкомнацрелігій в рамках масштабної адміністративної реформи та передав його функції до компетенції Міністерства культури України.

Конституція гарантує вільний розвиток, використання і захист російської та інших мов національних меншин України. За даними Міністерства освіти і науки, в країні налічувалось 2 217 освітніх закладів з російською мовою навчання, в яких навчався майже 1 мільйон школярів. Згідно зі статистикою того ж Міністерства, 1,3 мільйона школярів вивчали російську мову як окремий предмет у середніх школах, і понад 165 000 учнів середніх шкіл вивчали російську мову як курс факультативний предмет.

Українська та кримськотатарська меншини Криму продовжували скаржитись на дискримінацію з боку етнічної російської більшості на півострові та в місті Севастополі. Вони закликали до надання українській та кримськотатарській мовам рівноправного статусу з російською. 2009 року голова Республіканського комітету у справах національностей і депортованих громадян повідомив, що в країні налічується приблизно 264 500 зареєстрованих кримських татар. За даними ДКНР у Криму, Херсонській області та Севастополі проживали 260 873 кримських татар.

У листопаді 2009 року ДКНР також повідомляв, що влада виділила 28 276 млн. гривень (приблизно \$3,5 млн.) на переселення та інтеграцію кримських татар, у тому числі - на спорудження житла. Згідно з інформацією Меджлісу кримськотатарського народу, кримські татари проживали в 300 населених пунктах Кримського півострова, і влада асигнувала 53 млн. гривень (\$6,6 млн.) на їх інтеграцію. За даними Міністерства освіти і науки, 439 дітей вивчали кримськотатарську мову в окремих групах дитячих садків. У країні діяло 15 середніх шкіл з кримськотатарською мовою навчання; 17 725 дітей вивчали кримськотатарську мову як окремий предмет у середніх школах, 5 153 учні

середніх шкіл вивчали її як факультативний курс.

За твердженнями кримських татар, дискримінація з боку посадових осіб на місцях позбавляла їх рівних можливостей щодо працевлаштування в органах місцевої адміністрації, а пропагандистські кампанії, що проводилися в першу чергу проросійськими групами, сприяли посиленню ворожих настроїв по відношенню до них серед місцевого населення. 28 серпня у своєму виступі перед Курултаєм (Національний з'їзд Кримських татар) Мустафа Джемілев, Голова Меджлису Кримських татар, заявив про суттєве збільшення випадків дискримінації Кримських татар з часу президентських виборів.

У грудні радіо «Свобода» повідомило про те, що Кримська прокуратура звинуватила керівника Секретаріату Меджлису Заіра Смедляєва в організації масових безпорядків та невиконанні розпоряджень працівників правоохоронних органів. Справу відкрили у 2006 році, але до суду передали лише в грудні. Смедляєв заявив, що дії прокуратури були «спробою залякати кримськотатарський народ».

25 грудня Духовне управління мусульман Криму зробило заяву про те, що пожежа в недобудованій мечеті в селищі Мирне в Криму могла статися в результаті підпалу. Духовне управління зазначило, що пожежа була «цілеспрямованою спробою дестабілізації міжконфесійного миру в Криму». Місцеве пожежне управління розпочало розслідування інциденту.

Прояви суспільної нетерпимості, дискримінації та акти насильства на ґрунті сексуальної орієнтації та гендерної ідентичності

Спільнота лесбійок, геїв, бісексуалів і трансгендерних людей (ЛГБТ) продовжувала потерпати від соціального таврування та дискримінації. Ті, хто відкрито заявив про свою сексуальну орієнтацію, зазнавали дискримінації при здобутті освіти, на роботі, у доступі до медичного обслуговування та інформації про профілактику ВІЛ/СНІД.

За даними зареєстрованої організації з захисту прав ЛГБТ «Наш мір» (Наш світ), правоохоронці були причетні до 35-ти з 79-ти встановлених випадків дискримінації гомосексуалістів протягом року. Група також стверджувала, що органи міліції збиткуються з гомосексуалістів і збирають їхні персональні дані, тим часом як Міністерство внутрішніх справ не реагує на гомофобські настрої серед своїх працівників.

Серед інцидентів, задокументованих організацією «Наш мір» - незаконне затримання чоловіка в м. Чернівці, якого звинуватили в частому відвідуванні місця зустрічі геїв. Працівники міліції сфотографували чоловіка та взяли у нього відбитки пальців.

В іншому випадку працівники міліції в Миколаєві допитали гея в рамках розслідування справи про вбивство іншого гея. Працівники міліції ображали його та погрожували розголосом його сексуальної орієнтації, якщо він не надасть їм контактну інформацію інших відомих йому гомосексуалістів.

Згідно з повідомленням ЛГБТ організації "Інсайт", 20 листопада група у складі близько 10-ти осіб культури увірвалася до залу під час перегляду фільму організованого з нагоди Дня пам'яті трансгендерних людей, і використала сльозогінний газ під час нападу на глядачів. Одного з організаторів перегляду, який намагався перегородити шлях нападникам, побили. Міліція розслідувала цей інцидент як хуліганство, хоч представники ЛГБТ спільноти закликали міліцію розпочати його розслідування як злочину, скоєного на ґрунті ненависті. Станом на кінець року справа залишалась відкритою.

Інші прояви насильства та дискримінації в суспільстві

Особи з ВІЛ/СНІД потерпали від дискримінації й подекуди не мали доступу до лікування. В дослідженні 2008 року Об'єднаної програми ООН з питань ВІЛ/СНІДУ наведені підрахунки, згідно з якими 1,6% українців віком від 15-ти до 49-ти мають ВІЛ-позитивний статус. За оцінкою Міністерства охорони здоров'я, кількість ВІЛ-позитивних в країні становила приблизно 156 000, з яких 30 тисячам поставлено діагноз СНІД.

За даними щорічного звіту організації «Human Rights Watch», Український національний центр профілактики та боротьби зі СНІДом повідомив про реєстрацію протягом перших восьми місяців 2009 року 13 039 нових випадків ВІЛ-інфекції, з яких майже половину склали ін'єкційні наркомани.

Всеукраїнська мережа людей, які живуть з ВІЛ, відзначала, що особи з ВІЛ/СНІД зазнавали дискримінації на робочих місцях, втрачали роботу без можливості судового захисту, наражались на утиски з боку правоохоронців та прокуратури, потерпали від соціальної ізоляції та стигматизації.

У липні представник HRW надрукував оглядову статтю в Британській газеті «Гардіан», де повідомив, що за час правління Президента Януковича спостерігалось «збільшення кількості нападів з боку правоохоронних органів на програми заміної терапії», які загрожували загальмувати поступ країни щодо обмеження поширення ВІЛу серед ін'єкційних наркоманів. Місцеві НУО висловлювали такі ж скарги та стверджували, що правоохоронні органи незаконно збирали інформацію про пацієнтів, які проходили курс заміної терапії, з метою визначення їх ВІЛ-статусу.

Розділ 7. Права найманих робітників

а. Право на об'єднання у профспілки

Закон гарантує працюючим громадянам право об'єднуватися та вступати у професійні спілки «без попереднього дозволу або надмірних вимог», і це право в цілому шанувалося на практиці. Надійних статистичних даних щодо відсоткової чисельності робітників – членів профспілок не було.

Для того щоб повноцінно функціонувати, профспілка повинна бути зареєстрована владою. Профспілки повідомляли, що вкрай обтяжлива процедура реєстрації

передбачає візити до доброго десятка різних установ і сплату цілої низки зборів. Міжнародна конфедерація профспілок охарактеризувала ці реєстраційні вимоги як «обмеження, неприйнятне за міжнародними стандартами трудового законодавства».

Хоча закон про реєстрацію не змінився, профспілки повідомляли про дедалі складніше проходження цього процесу. Профспілки повідомляли, що протягом року державні органи незаслужено відмовили в реєстрації декільком регіональним конфедераціям і поставили під питання легітимність іншої регіональної конфедерації, яка успішно зареєструвалася три роки тому.

За законом усі професійні спілки мають рівні права, і для створення профспілки дозвіл влади не потрібен. Проте профспілки – члени Федерації професійних спілок України (ФПУ), яка успадкувала майно офіційних профспілок радянської доби, мали переваги в залученні робітників до своїх лав.

Профспілкам, які не є членами ФПУ, зокрема Конфедерації вільних профспілок України (КВПУ), продовжували відмовляти в передачі частки нерухомого майна та фінансових коштів професійних спілок колишнього Радянського Союзу. Мова йде, зокрема, про фонди соціального страхування, котрі наділяють ФПУ перевагою, яку незалежні профспілки не можуть запропонувати своїм членам. Лідери незалежних профспілок і деякі державні посадовці заявляють, що ФПУ незаконно продала певну частку свого радянського майна, щоб запобігти його розподілу в майбутньому. Хоча протягом року продовжував діяти мораторій на продаж майна ФПУ, впроваджений у 2007 році, комісію, сформовану за часів попередньої адміністрації з метою обліку майна профспілок, чинна влада розпустила в червні.

У серпні міліція заарештувала чотирьох профспілкових лідерів Маріупольського металургійного комбінату ім. Ілліча, вилучила матеріали профспілки, закрила офіс профспілки, звинувативши їх у шахрайстві та скоєнні інших правопорушень. Представники профспілки заявили, що арешти були організовані керівництвом компанії, щоб не допустити проведення запланованого профспілкою мітингу.

У березні 2009 року адміністрація Сумської митниці захопила офісні приміщення незалежної профспілки «Справедливість», яка відстоює інтереси працівників митної служби, і незаконно заволоділа її печаткою, штампом та офіційними документами. Адміністрація заявила, що офіс місцевої профспілки розташований у приміщеннях Сумської митниці на незаконних підставах. В результаті цього інциденту керівник профспілки була звільнена. Вона подала апеляційну скаргу і суд прийняв рішення про поновлення її на роботі, однак рішення суду, як відомо, так і не виконали.

У 2009 році в Чернігові новостворена профспілка лікарні зазнавала тиску з боку ФПУ та обласного управління охорони здоров'я. Працівників позбавляли премій, і до них застосовувалася така тактика, як посилена увага з боку податкових інспекторів та інспекторів охорони праці, щоб примусити їх до вступу в ФПУ. Хоча керівника профспілки поновили на посаді після звільнення, справа заступника керівника профспілки про поновлення на посаді досі знаходилася на розгляді в суді.

Закон гарантує робітникам право на страйк, якщо такий страйк не загрожує національній безпеці, здоров'ю населення або правам і свободам інших. У цілому це право шанувалося на практиці. Право на страйк не поширюється на співробітників Генеральної прокуратури, судових органів, збройних сил, органів безпеки, правоохоронних органів, працівників транспортної галузі або державних службовців. Особовий склад цих організацій має право на захист своїх інтересів в рамках судової системи. Права на страйк не мають федерації або конфедерації профспілок. Страйк може бути проведений лише коли за нього проголосують дві третини працівників, що профспілки вважають не виправдано високим порогом.

b. Право на організацію профспілкових заходів та ведення колективних переговорів

Закон дозволяє профспілкам організувати заходи та брати участь у колективних переговорах, але на практиці вони не завжди могли реалізувати ці права.

Відсутня була надійна статистика стосовно відсотку працівників, які підписували колективні договори.

Представники профспілок повідомляли, що незалежна спілка з охорони здоров'я намагалася долучитися до галузевого колективного договору, який було підписано з ФПУ, але в червні їм у цьому відмовили без пояснень.

Члени профспілок, котрі входять до складу КВПФУ, повідомляли, що керівництво змушувало їх виконувати додаткові доручення без відповідної компенсації або ж погрожувало звільненням у разі відмови залишити лави спілки. Мали місце неодноразові скарги на те, що профспілки, пов'язані з ФПУ, знімають профспілкові внески з зарплати працівників, які вирішили вступати до іншої профспілки.

Протягом року профспілки повідомляли про, що мережа будівельно-господарських гіпермаркетів «Епіцентр» переслідувала осіб, які намагалися взяти участь у заходах, організованих профспілками. За словами працівників, голову профспілки заарештували за сфабрикованими звинуваченнями. Коли міліція закрила справу через брак доказів, профспілковий лідер спробував повернутися на роботу, але йому повідомили, що він звільнений. Коли він оскаржив рішення про звільнення та виграв суд, Епіцентр проігнорував це рішення. Хоч профспілка існувала, її представники стверджували, що керівництво Епіцентру відмовлялося її визнавати або йти на проводити обговорення колективної угоди.

Законодавством передбачається створення змішаних комісій у складі представників найманих робітників і адміністрації підприємств для вирішення питань, що стосуються заробітної плати, умов праці, прав і обов'язків адміністрації. На практиці ці комісії не завжди були ефективними, а подекуди в них домінували представники адміністрації та представники профспілок, обрані під впливом тієї ж адміністрації. Хоча закон передбачає право на колективні переговори, порядок його застосування

часто перешкоджав незалежним профспілкам успішно вести переговори, ставлячи їх у менш вигідне становище порівняно з профспілками ФПУ.

Вихід із членства в профспілці ФПУ та перехід до незалежної профспілки нерідко супроводжувався бюрократичною тяганиною і зазвичай не заохочувався адміністрацією.

Мало місце повідомлення про те, що у 2009 році роботодавець відмовився визнати нову профспілку у сільськогосподарській компанії. Повідомлялося, що компанія відмовлялася від колективних переговорів, а голова профспілки зазнав переслідування: зокрема, компанія подала на нього позов до суду а міліція приходила до нього і вимагала перевірки фінансової та іншої документації профспілки.

З метою врегулювання трудових спорів закон передбачає створення Національної служби посередництва та примирення.

Трудове законодавство не передбачало жодних пільг в рамках законодавства про працю для вільної економічної зони.

с. Заборона примусової чи підневільної праці

Закон забороняє всі форми примусової чи підневільної праці, в тому числі дитячої. Проте надходили повідомлення про те, що жінок, чоловіків і дітей продавали з метою експлуатації їхньої праці (див. Щорічний звіт про торгівлю людьми Державного Департаменту www.state.gov/g/tip).

Продані жінки використовувалися як хатні робітниці, швачки, посудомийки, або як робітниці на різних великих і малих виробничих підприємствах. Незначна кількість жінок з малими дітьми та інвалідів була продана за кордон з метою жебракування. Протягом перших дев'яти місяців року Міжнародна організація міграції повідомила про 442 випадки примусової праці чоловіків та жінок.

d. Заборона дитячої праці та мінімальний вік працездатності

Закон захищає дітей від експлуатації на робочому місці, проте влада не завжди ефективно забезпечувала його виконання.

Для переважної більшості робіт Кодекс законів про працю встановлює мінімальний вік працездатності 16 років. Діти, які досягли 15-ти років, можуть виконувати «легкі роботи» за згодою їхніх батьків, проте закон не дає чіткого визначення терміну «легкі роботи». Діти, які досягли віку 14-ти років, можуть на законних підставах виконувати певні види робіт в рамках професійно-технічного навчання.

Відділ нагляду за використанням дитячої праці Державної інспекції праці при

Міністерстві праці та соціальної політики забезпечує виконання законів, якими регулюється дитяча праця. Департамент у справах дітей при Міністерстві у справах сім'ї, молоді та спорту разом із Департаментом у справах неповнолітніх Міністерства внутрішніх справ відповідають за виявлення в неофіційному секторі дітей, залучених до найгірших форм дитячої праці. Департамент боротьби з торгівлею людьми МВС відповідає за виконання законодавства щодо протидії торгівлі дітьми.

Найгірші форми експлуатації дитячої праці були виявлені передусім у неофіційних секторах, зокрема, на сімейних фермах та ринках під відкритим небом.

Дітей також використовували для сексуальної експлуатації в комерційних цілях, включаючи виробництво порнографічної продукції. (див. Щорічний звіт про торгівлю людьми Державного Департаменту www.state.gov/g/tip)

Забезпечення виконання законодавства було недостатнім аби запобігти порушенням. Державна інспекція праці повідомила, що в серпні та вересні вона провела перевірки 447 підприємств. За результатами перевірок, було виявлено 140 дітей віком 14 – 15 років, які працювали, а також 39 дітей віком до 14-ти років. Майже у всіх випадках дитячої праці, діти віком до 14-ти років працювали в секторі сільського господарства. Згідно результатам перевірок, кількість дітей віком до 14-ти років, залучених до дитячої праці, приблизно відповідають показникам 2009 року.

13 серпня в газеті «Новості» з'явилося повідомлення про арешт мешканця Одеської області за організацію виробництва вугілля з застосуванням дитячої праці. Працівники міліції знайшли трьох дітей віком від 13-ти до 17-ти років, які працювали в закритому приміщенні. Міліція порушила проти нього кримінальну справу.

Міліція висунула звинувачення за статтею про торгівлю людьми (яка передбачає суворіше покарання, ніж стаття стосовно використання дитячої праці) у лютому 2009 року проти чоловіка з Херсонської області, який примушував дев'ятьох підлітків з Закарпаття працювати по 10-16 годин, поселив їх у курнику, нічого не платячи за роботу. Неурядовим організаціям вдалося домогтися розгляду справи на Закарпатті, щоб діти могли дати свідчення, хоча відповідач вимагав розгляду справи в Херсоні.

Не надходило жодних повідомлень про подальший розвиток справи з порушеннями законодавства про працю чи справ, порушених у 2008 році. Одна неурядова організація повідомила про те, що тим, хто не є учасниками кримінального або адміністративного провадження у справі, важко отримати інформацію стосовно рішення у справі.

е. Прийнятні умови праці

1 грудня влада підвищила мінімальний розмір місячної заробітної плати до 992 гривень (приблизно \$124). Проте мінімальна заробітна плата не забезпечувала задовільного рівня життя працівників та їхніх сімей. Державна інспекція праці відповідає за дотримання вимог щодо виплати мінімальної заробітної плати, однак вона не мала змоги контролювати всіх без винятку роботодавців. Багато робітників, особливо в

неофіційному секторі, отримували набагато нижчу за встановлений мінімум платню .

Протягом року рівень заборгованості по заробітній платі зростав у першій половині, але скоротився в липні. За даними Державного комітету статистики, загальний обсяг заборгованості становив 1,8 мільярдів гривень (\$228 млн.) станом на кінець червня але станом на грудень скоротилася до 1,34 мільярда гривень (\$169 млн.). Здебільшого заборгованість накопичилася на промислових підприємствах, але також суттєвою була на будівельних, транспортних, комунікаційних та сільськогосподарських підприємствах.

Закон встановлює, як максимум, 40-годинний робочий тиждень, 24-годинний відпочинок на тиждень і щорічну оплачувану відпустку тривалістю від 24-х діб. Закон передбачає оплату понаднормової праці за подвійним тарифом і регулює дозволена кількість понаднормових годин праці. Проте положення, що регулюють тривалість відпочинку, максимальну кількість нормових і понаднормових робочих годин не завжди ефективно виконувалися на практиці.

Хоча законодавство містить стандарти техніки безпеки та охорони праці, на практиці ними нерідко нехтували. Поблажливі стандарти техніки безпеки та застаріле виробниче устаткування ставали причиною багатьох випадків виробничого травматизму. Протягом року зареєстровано 11 698 випадків травм, одержаних на виробництві (порівняно з 12 370 у 2009 році), з них 644 смерті на виробництві (675 у 2009 році).

Протягом року зареєстровано 131 випадок загибелі гірників на шахтах, порівняно з 151 у 2009 році. Згідно статистики, протягом року травми отримали 4 888 шахтарів, а за аналогічний період 209 року – 5 251.

Закон гарантує робітникам право відмовлятися від виконання небезпечних робіт без ризику втрати робочого місця. Проте, за інформацією профспілок, відстоювання робітниками цього права на практиці закінчується утисками з боку керівництва підприємства або й звільненням з роботи. Деякі профспілки повідомляли про приклади налагодженої співпраці з державними інспекторами праці.

Приміром, Федерація профспілок України підписала меморандум про розуміння з інспекцією праці з метою поглиблення співпраці. Згідно меморандуму, лідери місцевих профспілок та фахівці з охорони здоров'я та праці отримали право перевіряти робочі місця спільно з інспекторами праці. Профспілки повідомляють, що такі спільні інспекції мають особливо важливе значення в гірничодобувній сфері.